

Joseph Stiglitz'in Önsözüyle

KAPİTALİZM, SOSYALİZM ve DEMOKRASİ

Joseph A. Schumpeter

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

Serbest
Kitaplar

Joseph A. Schumpeter

Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi

Capitalism, Socialism, and Democracy (1942)

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

Serbest Kitaplar: 25

ISBN 13: 978-605-73897-3-2

1. Baskı: Kasım 2022

Copyright © 2010, Routledge (Taylor&Francis Group)

Önsöz Copyright © 2010, Joseph E. Stiglitz

Copyright © 2016, Serbest Kitaplar

Türkçe çeviri Copyright © 2022, Mustafa Acar

Bu kitap bir Taylor&Francis Group markası olan Routledge'in izniyle çevrilmiş ve yayınlanmıştır.

Yayına Hazırlayan: Selçuk Durgut

Kapak İllüstrasyonu: Hakan Arslan

Kapak Tasarımı: Furkan Şener (furkansener.com)

Sayfa Tasarımı: Serbest Kitaplar

Baskı: Meteksan Matbaacılık ve Teknik San.Tic. A.Ş.

Adres: Beytepe Köyü Yolu No:3 Bilkent, Çankaya, ANKARA

Telefon: (312) 266 44 10 • Sertifika No: 46519

JOSEPH A. SCHUMPETER

Joseph Alois Schumpeter, 1883'te Habsburg İmparatorluğu'nda Triesch kentinde (şimdi Çekya'da) Almanca konuşan Katolik bir ailede doğdu. Çocukken babasını kaybetti ve annesiyle Viyana'ya taşındı.

Viyana Üniversitesi'nde aldığı eğitimini ünlü iktisatçı Eugen von Böhm-Bawerk'in danışmanlığında bitirdiği doktorasıyla 1906'da tamamladı. 1909-1911 arasında bugünkü Ukrayna'da bulunan Çernivtsi Üniversitesi'nde 1911-1914 arasında ise bugünkü Avusturya'daki Graz Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı.

1919'da kısa bir süre için Avusturya Maliye Bakanı olarak görev yaptı. Özel bir bankanın başkanı bir diğer bankanın ise yönetim kurulu üyeliklerini yürüttü. 1925'te kadar Bonn Üniversitesi'nde ders vermeye başlayan Schumpeter bu görevi Almanya'yı terk edeceği 1932'ye kadar sürdürdü. Nazizmin ilk dönemlerinde ABD'ye göçerek hayatının sonuna kadar kalacağı Harvard Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Kariyerinin en önemli eserlerini burada İngilizce olarak verdi. 1939'da Amerikan vatandaşlığına geçti. 1950'de ABD'nin Connecticut eyaletinde vefat etti.

Aralarında Nobel sahibi olan birçok iktisatçı yetiştirip etkilemiş olan Schumpeter yüzyılın en etkili iktisatçılarından biri olarak kabul edilmektedir.

MUSTAFA ACAR

1965 Karaman doğumlu. ODTÜ İktisat Bölümünü bitirdi (1986). TÜİK ve T. İş Bankasında çalıştı (1986-93). Yüksek lisans ve doktorasını ABD’de, Purdue Üniversitesi’nde tamamladı (1994-2000). İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat dalında Kırıkale Üniversitesi’nde doçent (2004) ve profesör oldu (2009). Aksaray Üniversitesi rektörü olarak görev yaptı (2011-2015). 2015 yılından beri Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde çalışmaktadır. Yayımlanmış, bazıları ortak yazarlı 20 telif kitabı, 15 çeviri kitabı, 60 kitap bölümünün yanı sıra, bilimsel hakemli dergilerde yayımlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Telif eserleri arasında *İktisadın Evrensel Yasaları ve Kadim Sorunları*, *Küreselleşme*, *2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi*, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, *Güncel İktisadi Tartışmalar*, *Hizmetten Hezimete FETÖ*, *Türkiye’de Tarım*, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, *Liberal Düşünce Özgürlük ve Serbest Piyasa Ekonomisi*, *Tarım ve Tarım Politikalarının Geleceği* sayılabilir. Çevirileri arasında *Milletlerin Zenginliği* (A. Smith), *Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyan* (M. Rothbard), *İktisadi Düşünceler Tarihi* (M. Skousen), *Tercih* (R. Roberts), *Görünmez Kalp* (R. Roberts), *Her Şeyin Bedeli* (R. Roberts), *Bitmeyen Arayış* (Karl R. Poper), *Tercih Özgürlüğü* (Milton ve Rose Friedman) gibi eserler yer almaktadır.

İÇİNDEKİLER

MÜTERCİMİN TAKDİMİ	12
JOSEPH STIGLITZ'İN ÖNSÖZÜ	18

I. KISIM: MARKSİST ÖĞRETİ

GİRİŞ	25
1. PEYGAMBER [KÂHİN] MARX	27
2. SOSYOLOG MARX	31
3. EKONOMİST MARX	43
4. ÖĞRETMEN/ÜSTAD MARX	67

II. KISIM: KAPİTALİZM AYAKTA KALABİLİR Mİ?

GİRİŞ	83
5. TOPLAM ÜRETİMİN ARTIŞ ORANI	85
6. AKLA YATKIN KAPİTALİZM	94
7. YARATICI YIKIM SÜRECİ	103
8. TEKELCİ UYGULAMALAR	109
9. KAPALI SEZON	129

10. YATIRIM FIRSATLARININ KAYBOLMASI 133

11. KAPİTALİZM MEDENİYETİ 143

12. YIKILAN DUVARLAR 153

Girişimcinin Fonksiyonunun Demode Olması 153

Koruyucu Katmanların Yıkımı 157

Kapitalist Toplumun Kurumsal Çerçevesinin Yıkımı 162

13. BÜYÜYEN DÜŞMANLIK 165

Kapitalizmin Toplumsal Atmosferi 165

Entellektüellerin Sosyolojisi 168

14. ÇÖZÜLME 179

III. KISIM: SOSYALİZM İŞLER Mİ?

15. GÜVERTEYİ TEMİZLEMEK 189

16. SOSYALİST ŞABLON 195

17. ŞABLONLARIN KARŞILAŞTIRILMASI 210

Bir Girizgâh 210

Karşılaştırmalı Etkinlik Üzerine Bir Tartışma 211

Sosyalist Şablonun Üstünlüğünün Gerekçesi 216

18. İNSAN UNSURU 223

Bir Uyarı 223

Argümanın Tarihsel Göreceliliği 224

Tanrısal Kahramanlar ve Baş Melekler 225

BÜRokratik Yönetim Sorunu 228

Tasarruf ve Disiplin 233

Sosyalizmde Otoriter Disiplin: Rusya'dan Alınacak Bir Ders 235

19. GEÇİŞ 242

İki Farklı Sorunun Ayırt Edilmesi 242

Olgunluk Döneminde Sosyalleşme [Sosyal-ist-leştirme/Kamulaştırma].....	244
Ham Döneminde [Zamanı Gelmeden] Sosyalleşme.....	246
Eylemden Önce Sosyalist Politika: İngiliz Örneği.....	251

IV. KISIM: **SOSYALİZM VE DEMOKRASİ**

20. PROBLEMİN DÜZENİ	257
Proletarya Diktatörlüğü.....	257
Sosyalist Partilerin Sicili.....	259
Zihinsel Bir Deney.....	263
Bir Tanım Arayışı.....	265
21. KLASİK DEMOKRASİ ÖĞRETİSİ	273
Kamu Yararı ve Halkın İradesi.....	273
Halkın İradesi ve Bireysel İrade.....	275
Siyasette İnsan Doğası.....	279
Klasik Öğretinin Yaşamaya İhtiyaçları İçin Sebepler.....	287
22. BAŞKA BİR DEMOKRASİ TEORİSİ	291
Siyasi Liderlik Yarışı.....	291
Uygulanan Prensipler.....	295
23. ÇIKARIMLAR	306
Önceki Analizin Bazı İmplikasyonları.....	306
Demokratik Sistemin Başarı Koşulları.....	311
Sosyalist Düzendeki Demokrasi.....	318

V. KISIM: **SOSYALİST PARTİLERİN TARİHSEL BİR ŞEMASI**

GİRİŞ	327
24. ÇOCUKLUK [RÜŞTÜNE ERMEMİŞLİK]	329
25. MARX'IN KARŞI KARŞIYA OLDUĞU DURUM	335
26. 1875'TEN 1914'E	343

İngiltere'deki Gelişmeler ve Fabiyenizm Ruhu	343
Bir Yanda İsveç, Bir Yanda Rusya	348
Amerika Birleşik Devletleri'nde Sosyalist Gruplar	353
Fransızların Durumu: Sendikacılığın Analizi	358
Alman Partisi ve Revizyonizm: Avusturyalı Sosyalistler	363
İkinci Enternasyonal	371
27. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA	374
“Büyük Reddiye” [The “Gran Rifiuto”]	374
Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupalı Sosyalist Partilerin Şansı Üzerindeki Etkileri ...	376
Komünizm ve Rus Unsuru	379
Kapitalizmi İdare Etmek mi?	385
Mevcut Savaş ve Sosyalist Partilerin Geleceği	394
28. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONUÇLARI	397
İngiltere ve Ortodoks Sosyalizm	398
Amerika Birleşik Devletlerinde Ekonomik İmkânlar	401
Rus Emperyalizmi ve Komünizm	418
SONRAKİ GELİŞMELER ÜZERİNE ÖNSÖZ VE YORUMLAR	426
İlk Baskıya Önsöz, 1942	426
İkinci Baskıya Önsöz, 1946	428
Üçüncü Baskıya Önsöz, 1949	431
SOSYALİZME YÜRÜYÜŞ	437
DİZİN	449

MÜTERCİMİN TAKDİMİ

JOSEPH SCHUMPETER (1883-1950), NEREDEN BAKILIRSA BAKILSIN, önemli bir isimdir. Onu iktisadî düşünce tarihi, iktisadî analiz tarihi, iktisat sosyolojisi ve modern iktisat tarihinde önemli bir isim yapan birçok neden sıralanabilir. Bunlardan birkaçına değinmekte yarar var.

Schumpeter yaşadığımız çağı anlama, iktisadî gelişme sürecini açıklama ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunma konusunda yaratıcı, sorgulayıcı, üretken ve mucit bir sosyal bilimcidir. Yaratıcı yıkım (*creative destruction*), inovasyon (yenilik) ve girişimci gibi günümüz dünyasında büyük önem kazanmış, modern gelişmelerin izahında anahtar rol üstlenmiş kavramların ya mucidi ya da bilim dünyasına yeni bir içerikle takdim edicisi Schumpeter'dir.

Her cihangir zekâ, her velûd yazar gibi Schumpeter de anlaşılması, yorumlanması, çözümlenmesi kolay olmayan bir iktisatçı-düşünürdür. Çalkantılı yaşam serüveni Avusturya'da başlamış, Hitler zulmünün ortaya çıkmasıyla ABD'ye göç etmiş, eserlerinin çoğunu burada vermiş, ömrünü burada noktalamıştır. Viyana Üniversitesi'nde hukuk ve iktisat okumuş, Avusturya İktisat Okulu'nun önemli temsilcilerinden Böhm-Bawerk'in öğrencisi olmuştur. Çernivtsi (bugün Ukrayna sınırları içinde, 1909) Üniversitesi ve Graz Üniversitesi'ndeki (Avusturya, 1911-14) hocalığından sonra Avusturya Maliye Bakanı olarak görev yapmış (1919-20), özel bir bankanın üst yönetiminde bulunmuştur (1920-24). 1925-1932 döneminde Bonn Üniversitesi'nde görev yapan Schumpeter, Almanya'da Hitler ve Nazi hareketinin iktidara gelmesi ve ortamın bilim insanları açısından çekilmez bir hal almasından sonra ABD'ye hicret etmiş, 1932'den ömrünün sonuna kadar Harvard Üniversitesi'nde çalışmıştır. Özellikle *İktisadî Analiz Tarihi* ile *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adlı eseri bilim camiasında itibarı yüksek, önemli eserlerdir. Konjonktür dalgaları ve kapitalizmin gelişimini girişimcilerin öncü faaliyetleri, teknolojik yenilikler ve bazı sektörler ölür-

ken bazılarının ortaya çıkmasını ifade eden yaratıcı yıkım gibi kavramlara dayalı olarak izah etmiştir.

Bendenizin bugüne kadar İngilizceden Türkçeye yaptığı çeviriler arasında en karmaşık, dili ağır, cümleleri uzun ve dolaşık, dolayısıyla çevirisi en zor olanı hiç kuşkusuz Schumpeter'in elinizdeki eseridir. Ana dili Almanca olduğu, İngilizceyi sonradan öğrendiği halde bu dilin inceliklerine hâkimiyeti, İngilizceyi çoğu Amerikalıdan çok daha ustaca kullanması hayranlık vericidir. Ama bu olgu aynı zamanda mütercim açısından hayatı zorlaştıran, aynı hacimdeki öteki çeviriye konu metinlere göre çok daha fazla emek ve mesai harcamayı gerektiren bir olgudur. Bir yandan ele alınan konuların sadece iktisadî boyutu olmayan, bunun yanında siyasi, ideolojik, tarihi ve felsefi boyutu da olan konular olması, bir yandan da yazarın tercih ettiği uzun, bazen paragraflık, iç-içe geçmiş cümleciklerden ve yargılardan oluşan karmaşık cümlelerle örülü dil mütercim için gerçekten de hayatı epey zorlaştıran, deyim yerindeyse "saç-baş yolduran" cinsten hususlardı...

Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi klasik bir eser olup, 1940'lı yıllarda, daha İkinci Dünya Savaşı kısmen devam ederken yazılmış, bu yönüyle kısmen tarihe tanıklık eden bir eserdir. Bazen sosyalizmi överken bazen eleştiren, aynı şekilde kapitalizmi bazen göklere çıkarırken bazen yerin dibine batıran, demokrasiyi yer yer överken yer yer eleştiren, bu yönüyle anafikri bir çırpıda özetlenmesi zor bir eser olduğu söylenebilir. Her şeye rağmen kitabın anafikri, kapitalizmin geçmişte büyük başarılarla imza atmış, girişiminin öncü rolü, inovasyon ve yaratıcı yıkım süreci sayesinde toplumsal dönüşüm ve refah artışlarına imza atmış; ancak kendi başarılarının zamanla kendi altını oyduğu, bu nedenle de uzun dönemde ayakta kalma ihtimali zayıf bir sosyal-ekonomik düzen olduğu, onun yerini ise demokrasiyle kısmen barışık bir sosyalizmin almasının mukadder olduğu şeklinde özetlenebilir.

Öngörülerinin isabeti bir yana, yazarın eleştirel-analitik zekâsı takdire değerdir. Kapitalizmi de, sosyalizmi de, demokrasiyi de ince eleyip sık dokuyan bir eleştiri süzgecinden geçirirken, eskilerin güzel ifadesiyle "hem nalına, hem mihına" vurmaktan çekinmemektedir. Argümantasyon, iddialarını temellendirme, gerekçelendirme ve bunu yer yer felsefi derinliği olan sofistike ifadelerle dile getirme becerisi her türlü takdirin üstündedir. Eserin muhtelif yerlerinde çok daha fazla örneği bulunabilecek şu türden kulağa küpe tespitler ve yorumlar COVID-19 pandemisinden muzdarip bir dünyada, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişiminin gölgesinde, enflasyonun gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerde rekor seviyelerde yükseldiği bugünkü dünyada, yazıldıklarından seksen yıl sonra hâlâ dikkat çekicidir:

***

Milli birliğin yüceltilerek ahlâki bir düstur haline getirilmesi faşizmin en önemli prensiplerinden birinin kabulü demektir. (s. 375)

Yenilgiyle sonuçlanan her önemli savaş toplumsal dokuyu sarsacak ve yönetici zümrenin konumunu tehdit edecektir; askeri yenilgiden kaynaklı prestij kaybı bir rejimin kendisine rağmen ayakta kalabileceği en zor şeylerden biridir. (s. 376)

Her türden ve sınıftan politikacılar bir muhalifi hain olarak yaftalama fırsatını değerlendirmeye bayılırlar. (s. 313)

Hiçbir şey şundan daha aşikâr değildir ki, iş dünyası organizması, en önemli “eylem parametreleri” –ücretler, fiyatlar, faiz- siyaset alanına transfer edilip de orada siyasi oyunlara alet edildiği, hatta daha da beteri, bazı planlamacıların fikirlerine göre hareket edildiği takdirde, tasarlandığı şekilde işleyemez. (s. 407)

Okuyucu erdemleri konusunda neye inanırsa inansın, bugüne kadar uygulandığı şekliyle fiyat kontrolü çıktının genişlemesi önünde başka bir engeldir. (s. 407)

Gerçekten kabul edilmelidir ki, en azından şimdi ve gelecekte, fiyat kontrolü ile birleştirilmiş ücretlerde artışları teşvik politikası, özel girişimi çökertme niyeti taşımadıkça, irrasyoneldir ve çıktı artışının düşmanıdır; düzenleyici kurumun bazı fiyatları –siyasi gücü az olanlarınkini siyasi gücü fazla olanlarınkinden- çok daha fazla “bastırmak” suretiyle görece fiyatlar sistemini tahrip etmek sistemin iktisadî etkinliğini azaltır. Fiyat sabitlemenin bizatihi kendisi verilen hasarın tam kapsamını tanımlamaktan uzaktır: aynı derecede önemli olan, yüksek maliyetli üreticileri “sübvansız” ederken düşük maliyetlileri “cendereye sokma” uygulamasının etkisizliğe verdiği primdir. (s. 408)

Fiyatlardaki kaçınılmaz artışı belirli bir limit dâhilinde tutabilmek için, bir dizi tedbir gerekir, hepsi de hayli sevimsiz şeylerdir bunlar; sonuç alınabilmesi için hepsi de deneyim ve yetenek gerektirir ki ben bunları görmüyorum. Üstelik bazıları, çıktı artış hızını bir ölçüde yavaşlatacaktır; aynı zamanda üretime de müdahale etmeksizin hiç kimse tehdit edici boyutlarda enflasyonla mücadele edemez. Şimdi, şayet bunun yerine hiçbir şey yapılmaz da yeni bir O.P.A. (fiyat kontrol otoritesi) kurulur, radikallerimizin savunduğu öğretiyeye göre bile enflasyonun tehdit etmediği gelirler ağır bir şekilde vergilendirilir, üstüne bir de sonuçlarına bakmaksızın ücretler tırmandırılırsa çaresiz bir biçimde Washington’un devalüasyon gibi, mevduatları “dondurmak” gibi, “doğrudan kontrol”lere girişmek gibi, “fırsatçıları” ve “tekelcileri” veya başka bazı günah keçilerini cezalandırmak gibi hoyrat ve zalimce tedbirlere sarılacağı bir durum pekâlâ ortaya çıkabilir. Bu ise bir

çuval inciri öylesine berbat edebilir ki, iki yüz milyar dolar hedefinin yanı-
başı yerine bizi yarım yamalak bir sosyalizmin eşğine getirebilir. (s. 412)

Siyasi deha tam da öylesine müthiş bir “lehteki ihtimallerden yararlanıp aleyhtekileri nötralize etme becerisi” demektir ki, her şey olup bittikten sonra yüzeysel bir gözlemci sadece öncekini görür. (s. 419)

Bu noktada çarpıcı bazı problemler kendini gösteriyor! Ancak okuyucularımın bu iddiaya inanmayı reddedeceğine olan inancım, burada bu sorunlara dalmamın imkânsızlığından kaynaklı üzüntümü bir ölçüde hafifletmektedir. (s. 420, dipnot)

Bazı bakımlardan, üstün yetenekli bir düşman ile başa çıkması daha az yetenekli biriyle başa çıkmaktan daha kolaydır, aslında bir paradoks da değildir bu. (s. 422 dipnot)

Emperyalizm bir devletin kontrol gücünü kendi milletinden olmayan gruplar üzerinde onların rızası olmadan yaymayı amaçlayan bir politikadır. s. 424, dipnot)

Aslına bakılırsa, Stalinist rejim esas itibarıyla, tek ve katı disiplinli bir partiyle ülkeyi yönettiği ve basın özgürlüğünü kabul etmediği, “rekabetçi liderlik karşısında tekelci liderliğin siyasi yöntemi” anlamında Faşizmin tanımlayıcı özelliklerinden birini paylaştığı ve de Marksist anlamda kitleleri sömürdüğü için, militarist bir otokrasidir. Her ne kadar kendisine inanmamızı beklemesinin ima ettiği aklımıza hakarete içerlesek de, buna –en azından ümitle beklenen- *demokratik sosyalizm* denmesi gerektiğini düşünecek kadar şartlanmış Amerikan entellektüellerini anlayabilir, üzüntülerimizi bildirebiliriz. (s. 424)

Millileştirilmiş bir sanayi bir fatih [otokrat lider] için yönetmesi ve sömürmesi daha kolay olur, (böyle bir sanayi) bir muhalefet odağı haline de gelemmez. (s. 425)

Yenilgici o kişidir ki, Hristiyanlığa ve medeniyetimizin bütün öteki değerlerine sahte bağlılık gösterirken, bunları savunmak için ortaya çıkmayı reddeder; bunların yenilgisini kaçınılmaz akıbet olarak mı gördüğü, yoksa kendisini umuda karşı beyhude umutlarla mı avuttuğunun bir önemi yoktur. (s. 431)

Kapitalizm sadece evkadınlarının bezelye ile fasulye arasında yapacağı tercihle üretimi etkileyebileceği; ya da gençlerin fabrikada mı yoksa tarlada mı çalışmak istediğini seçebileceği; yahut fabrika yöneticilerinin neyin nasıl üretilmesine karar vermede söz sahibi olabileceği düzen demek değildir: bir değerler sistemi demektir, bir yaşam tarzıdır, bir medeniyettir, eşitsizlik ve aile serveti medeniyeti. Ancak bu uygarlık hızla ölmektedir. Herkes gibi bayram edelim, olmadı matemini turalım; ama buna gözümüzü kapatmayalım. (s. 441)

Şimdi, toplumsal değişimin hızlanmasına neden olan en etkili faktörler-

den biri enflasyondur. Hiçbir şey enflasyon kadar bir toplumun esas yapısının altını oyamaz deyip duran bunca otorite varken, bu önerme üzerinde çok fazla düşünmeye bile gerek yoktur. Bunu kabul ediyorsak şayet, o zaman -sadece sorumsuz devrimcilerinki hariç- akla gelebilecek bütün açılardan, şu sonuç çıkar: bir savaşın ardından bir ülkenin ekonomik sürecine, mevcut enflasyonun daha da fazla enflasyon yaratmasına meydan vermeyecek şekilde ayar vermek gerekir. Ancak, aynı zamanda da açıktır ki, herkesin bu tür bir politikanın kısa vadeli sonuçlarından korktuğu, gereken ayarlamaların bazılarının kesinlikle “siyaseten mümkün” olmadığı bir dünyada bunu yapmak da son derece zordur; özellikle de parasal ücretlerde bir artış olmadan daha önce baskı altında tutulan fiyatların çoğunda bir artış. (s. 443)

***

Ne var ki, bu çarpıcı tespitler, argümantasyon yeteneği ve derinlikli ifadeler bizim gözümüzü tamamen kör etmemelidir: Schumpeter’in sosyalizmin zamanla -kendi başarılarının kendisinin altını oyacağı- kapitalizmin yerine geçeceği öngörüsü SSCB deneyiminden ve 1990’ların başından bu yana dünyada yaşanan gözlemlerden sonra açıkça çökmüş durumdadır. Her ne kadar Karl Marx’ı adeta bir peygamber konumuna oturtup öngörülerinin bir gün mutlaka gerçekleşeceğine ölesiye iman etmiş, her ekonomik kriz sırasında her sabah uyandıklarında “kapitalizmin sonunun artık geldiği” düşüncesiyle gözleri parlayan, “kapitalizmin kaçınılmaz sonu” şarkıları terennüm eden, ama SSCB’nin dağılmasıyla da büyük hayal kırıklığı yaşayan mahcup sosyalistlerimiz, komünistlerimiz ve Marksistlerimizin hoşuna gitmese de, bugün kapitalizm düşe kalka da olsa yoluna devam ederken sosyalizm pratikte büyük ölçüde umut kaynağı olmaktan çıkmış durumdadır. Sosyalizmin kaçınılmaz akıbeti konusunda Friedrich A. von Hayek, Ludwig von Mises gibi öteki Avusturyalı iktisatçılar ve Milton Friedman gibi ustaların çok daha isabetli öngörülerde buldukları aşikârdır. Schumpeter’in eleştirilebilir öteki tespitlerini de Önsöz’de ünlü iktisatçı Stiglitz gayet isabetle dile getirmektedir.

Elinizdeki eser dünyada pek çok dile çevrilmiş, klasik bir eserdir. Türkiye’de de ilk defa altmışlı yılların sonlarında çevrilmiştir. Ama ne hikmetse eserin tamamı yerine bir kısmı çevrilmiş, bir kısmı çevrilmeye gerek görülmemiştir. Türkiye’de tercüme kalitesi bağlamında üzerinde ciddiyetle durulması gereken hastalıklardan biri olan, orijinal eserin tamamı yerine bir kısmının çevrilmesi hastalığından bu eser de nasibini almış görünmektedir. Ayrıca çeviri kalitesi konusunda da yer yer “bu cümle acaba bu eserden mi alınmış?” ya da “bu cümle yazarın kaleminden çıkan bir cümle mi, yoksa mütercimim öyle çıkmış olmasını umduğu bir cümle mi?” sorusunu sorduracak kadar orijinal metinden sapmalar dikkati çekmektedir.

Sözün özü, daha önce modern iktisadın kurucusu Adam Smith'in başucu eseri *Milletlerin Zenginliği*'ni çevirirken söylediğim şeyi, yüksek müsaade-rinize sığınarak, burada da tekrar edeceğim: elinizdeki eser, Schumpeter'in *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adlı eserinin tam, eksiksiz, doğru ve anlaşılır çevirisi olmaya taliptir; takdir ilim erbabı ve okuyucunundur. Gerek metin gerekse numaralı dipnotlarda parantez içindeki ve (ç.n.) ibaresiyle konan dipnotlardaki açıklamalar anlamayı kolaylaştırmak üzere tarafımızdan ilave edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa Acar
Köyceğiz, Meram/Konya, 18 Temmuz 2022

JOSEPH STIGLITZ'İN ÖNSÖZÜ

JOSEPH SCHUMPETER'İN *KAPİTALİZM, SOSYALİZM VE DEMOKRASİ* ADLI abidevî eserini yeniden okumak her defasında bir zevktir; öyle bir eser ki, bugün de altmış beş yıl önce ilk defa yayımlandığı günkü kadar bizi ilgilendiriyor. Sadece iktisatta değil, siyaset bilimi alanında da bir klasik haline gelmiş durumdadır. *Schumpeteryen rekabet* ve yaratıcı yıkım gibi terimler sözlüğe girmiştir; hatta onun fikirlerini destekleyip teşvik eden Uluslararası Joseph A. Schumpeter Cemiyeti adında bir dernek bile vardır. Kitabının yeniden yayımlanması fikirlerinin neden bu kadar etkili olduğu -hatta belki de neden olması gerektiği kadar etkili olmadığı- üzerine bir şeyler söylemek için iyi bir fırsattır.

İktisat alanında, Schumpeter o dönemde hâkim olan -bugün de hâkimiyetini koruyan-rekabetçi denge modeline *itiraz* etmiştir. Söz konusu model, onu ilk defa matematiksel olarak ifade etmiş Fransız iktisatçı Leon Walras'tan dolayı genellikle *Walrasyan model*, veya böyle bir modelde bir dengenin hangi koşullarda sağlanacağı ve bunun hangi koşullarda (bir başkasının durumunu kötüleştirmeden hiç kimsenin durumunu iyileştirmenin mümkün olmaması anlamında) Pareto etkin olacağını ortaya koymuş olan Amerikalı Nobel ödülü sahibi iki iktisatçıdan dolayı, *Arrow-Debreu modeli* olarak anılmaktadır. Her temel ekonomi dersinde öğretilen, bildiğimiz arz-talep modelidir bu. Bu modelde, tek el bir belâdir; tekeller üretimi kısar ve fiyatları yükseltirler.

Schumpeter'e göre ise, kapitalizmin kalbi yeniliktir; yenilik ise bir dereceye kadar tek el gücü gerektirir. Schumpeteryen rekabet, '*piyasa içinde rekabet*'in yerine '*piyasa için rekabet*'i koymuştur. Şayet rekabet tam olsa, yenilikçiler yeniliklerinden dolayı hiçbir getiri elde edemezler, yenilikler olmadan da bu defa ekonomiler durgunlaşır. (Sermaye ve beşeri kaynakların hatırı sayılır bölümünün, insanların büyük acı çekmesi pahasına uzunca bir dönem atıl kaldığı) Büyük Bunalım gibi, kapitalist ekonomilerin performansının pek de parlak olmadığı bir dönemin ardından bir şeyler yazarken bile o hâlâ tarihin büyük ilerleyişini görebiliyordu. Böylesi dalgalanmalar tekrar tekrar olup

duruyordu ve de, bu dönemlerde meydana gelen üretim düşüşünü dikkate aldığımızda bile, o kapitalizmin yaşam standartlarında ortaya çıkardığı, ilerde de ortaya çıkarması muhtemel muazzam yükselişleri görüyordu. Hatta yok-sulluğun ortadan kaldırılması konusunda iyimserdi: ortalama gelirler arttıkça, eşitsizlikte biraz artışla birlikte, alt gelir katmanlarında olanların da yeni bir refah düzeyine kavuşmaları muhtemeldi. Böylesi uzun dönemli başarılarla rağmen, kapitalizmin sosyalizm ile yaptığı siyasi (veya ideolojik) mücadeleyi kazanacağı konusunda pek umutlu değildi. Kitap ufukta yükselen entellektüel mücadeleye onun katkısı olarak görülebilir.

Bir bakıma, Schumpeter 'o günün kazananı'dır. Bugün artık hiç kimse mal ve hizmetlerin üretimini organize etmenin bir yolu olarak "sosyalizm" in kapitalizme üstün olduğunu düşünmemektedir. Piyasa ekonomisinin yaşam standartlarında ortaya çıkardığı artışlar altmış yıl önce hayal edilenin çok ötesindeydi. İnovasyonun hızı ise onun tahmin ettiğinden bile daha yüksekti. Bugün bizler "inovasyon ekonomisi" diye bir olgudan söz ediyoruz.

Ancak, bir diğer açıdan, Schumpeter bugün anaakım iktisat mesleğine bundan üç çeyrek asır öncesinde olduğu kadar yabancıdır da. Onun o kadar hararetle eleştirdiği "denge" yaklaşımı hâlâ egemen paradigmadır. Dahası kapitalizme yeni bir tehdit söz konusudur; sosyalizmden değil, ama sağdan, kapitalistlerin bizzat kendilerinden gelen bir tehdit: Bugün asıl mesele, kapitalizmi kapitalistlerden korumaktır; bazı bakımlardan sosyalizmden çok daha beter bir devletçilik şekli olan, benim "kurumsal refahçılık" dediğim türden, devlet gücünün fakirler ve daha genelde toplumdan ziyade zenginleri ve güçlüleri korumak için kullanıldığı bir devletçilikten korumak. Kendisinin sözcülüğünü yaptığı türden 'rekabetçi demokrasi'nin sınırlılıklarından doğan bir başarısızlıktır bu.

Benim *İktisadın Temelleri* ders kitabım, mesela, Schumpeter'in kapitalizmde merkezi öneme sahip olduğunu düşündüğü inovasyonla ilgili meselelere bir bölüm ayıran ilk iktisada giriş ders kitabıydı. İktisatta lisansüstü programların çoğunda, inovasyon hızının iktisadî kararlar tarafından belirlendiği görüşüne dayanan "içsel büyüme modeli"ne biraz zaman ayrılır; ama tam rekabet modellerine dayalı denge kuramlarına tahsis edilen zamana kıyasla devede kulak gibi kalan bir zamandır bu. Schumpeter'in ilgisinin odağında bulunan, endüstriyel yapı ile inovasyon hızı arasındaki bağlantıya çok az dikkat sarf edilir.*

Schumpeter'in sorunu kısmen bir dil sorunuuydu: o kelimelerle yazıyordu; oysa modern iktisadın dili matematikti. Fikirlerinin tercüme edilmesi

* İktisatçıların bu meseleye teorik olarak ciddi biçimde eğilmeleri Schumpeter'in çalışmasından otuz beş yıl kadar sonra başlamıştır. Bkz., örneğin, P. Dasgupta ve J. E. Stiglitz, "Industrial Structure and the Nature of Innovative Activity," *Economic Journal*, 90(358), Haziran 1980, ss. 266-293 ve "Uncertainty, Market Structure and the Speed of R&D," *Bell Journal of Economics*, 11(1), Bahar 1980, ss. 1-28. (Stiglitz'in notu)

gerekiyordu; çoğu kez olduğu gibi de, çoğu şey tercüme sürecinde kaybediliyordu. Ama buna rağmen, zaman zaman bir şeylerin kazanıldığı da oluyordu. Matematik varsayımların ve sonuçların daha açık bir şekilde dile getirilmesine imkân veriyordu. Schumpeter inovasyonun teşvikinde kapitalizmin erdemlerinden söz eder. Tekelleri pek dert etmez görünür; bunlar, her halükarda geçici olabilir, zira inovasyon bir tekelinin yerini bir başkasına bırakmasına yol açacaktır. Fakat ekonominin temel meselesi kaynakların kıtlığı olup, bir iktisatçı için doğal soru şudur: acaba bu kaynaklar inovasyona etkin bir yoldan tahsis edilmekte midir?

Bu, Schumpeter'in bu tür bir soruyu tam olarak cevaplamadığı, ya da tartışmasının ima ettiği cevapların tam olarak doğru olmadığıyla ilgili bir eleştiri değildir. Zira kendisi o kadar uzun zaman egemen olmuş denge modelinden ciddi biçimde farklı bir kapitalizm "modeli" ortaya koymaktaydı. Onun katkısı iktisat mesleğini farklı bir yol izlemeye teşvik etmektir. Bunu ilginç bulan az sayıdaki kişinin, hâlâ öyleyse şayet, geçici cevapları vardı. Monopoller Schumpeter'in düşündüğünden çok daha az geçici olabilir; bazı durumlarda piyasaya giriş tehdidi önemli bir inovasyon dürtüsü olabilirken, öteki bazı durumlarda, monopollükü korumak için firmalar toplumsal olarak verimli olmayan giriş bariyerleri dikmeye hatırı sayılır miktarda kaynak harcaabilirler. Bunu yaparken, piyasadakiler de inovasyonun genel hızını düşürebilirler. Microsoft piyasadaki (hâlihazırda tek el gücüne sahip) birinin inovasyonu nasıl caydırabileceğinin tipik bir örneğidir. Bu ve başka firmalar yeni giriş engelleri yaratma ve tek el gücünden rant elde etme konusunda hayli inovatif hale gelmişlerdir.

Daha çok kâr etme dürtüsü inovasyon için gereken müşevviki sağlar, buna bağlı olarak da şayet özel kazançlar toplumsal kazançlara göre iyi hiza getirilmezse, inovasyonun bizzat kendisi çarpık hale gelir. Gerçi özel kazançlar ile toplumsal kazançlar arasındaki fark Cambridge'de A.C. Pigou tarafından daha önceden gün ışığına çıkarılmıştı; ama örneğin çevresel dışsallıklar üzerindeki modern duyarlılıkların bu konuya vermiş olduğu önem o zaman henüz ortada yoktu. Önceki paragrafta kısaca bir örneğe işaret etmiştim: inovasyonlar yeni giriş engelleri yaratmak için tek el gücünü kullanma becerisinde de olabilir. Sigara şirketleri bağımlılık yaratıcı başka ürünler ortaya koymak için inovasyonu kullanmışlardır; finans sektörü müşterilerinin cehaletini ve insani zafiyetlerini daha iyi istismar etmek için inovasyonu kullanmıştır. İlaç sektörü kendini kârlı "bana da" türünden haplar ya da saç uzatmaya yarayan şeyler üretmeye adanmış, ama dünyanın değişik bölgelerindeki fakirleri etkileyen hastalıklar konusunda pek bir araştırma yapmamıştır. Karbon para etmeyince, karbon emisyonlarını azaltmanın yeni yollarını bulmak konusunda müşevvik olmamasına şaşmamak gerekir.

Bireysel ve toplumsal kârlılığın bir hayli farklı olabileceği gerçeği de, evrimsel süreçlerin olumlu kazanımları hakkındaki naif argümanların neden

yanlış olabileceğini açıklamamamıza yardım edebilir. Schumpeter, denge kuramı yaklaşımının merkezi teması olan “statik etkinlik”in kısa dönem kazanımları yerine, inovasyonun uzun dönem kazanımları üzerinde odaklanmakta haklıydı. Yaşam standartlarındaki iyileşmelerin çoğu inovasyonların bir sonucudur. Ayrıca kısa dönem etkinliği ile uzun dönem dinamik kazançlar arasındaki değiş-tokuşa vurgu yapmakta da haklıydı: bir patent sistemi bilginin geçici olarak daha az etkin şekilde kullanılması anlamına gelmektedir; bundan ve tekel gücünün kullanımından kaynaklı bir statik etkinlik kaybı söz konusudur. Fakat şayet bir patent sistemi daha fazla inovasyon üretirse, o zaman uzun dönem faydaları kısa dönem maliyetlerini haydi haydi aşabilir. İşte bu gelişmekte olan ülkelerdeki politika yapımcılar ve bunlara akıl veren uluslararası finansal kurumların (Dünya Bankası ve IMF) ciddiye alması gereken bir mesajdır: sanayi politikaları, mesela Kore’nin uyguladıkları, bazı kısa dönem etkisizliklerine yol açabilir, fakat dinamik kazançlar bunları aşacaktır.

Ancak ilerleme süreçlerinin kaçınılmaz şekilde giderek artan yaşam standartlarına yol açacağı görüşü ikna edici değildir. Esasen, son kriz bu bakış açılarının geçerliliğini daha da kuşkulu hale getirmiştir. Örneğin, riskin doğasını daha iyi anlamış ve daha ihtiyatlı eylemlere girişmiş (örn. kaldıraç gücüne aşırı yüklenmemiş) olan finansal kuruluşlar hayatta kalamayabilirdi. Yatırımcılar giderek azalıyor görünen kazançlara bakıp, yönetimin değişmesini talep edebilirlerdi. Elbette, daha ihtiyatlı olmak gerektiğini ileri sürenler “ben size demiştim” diyebilir. Ama irrasyonel iyimserlik ve yetersiz risk analizinin “yaratıcı yıkım” sürecinde silinip yok olan firmalar (ve yönetimleri) kolayca hayata döndürülemezler. Esasen, ödül yapıları ekonomiyi dipsiz kuyuya sürükleyenlerin kazandıkları milyarlarla ortadan savuşmalarına imkân vermiştir: hatalı analizleri doğru olmuş olsaydı kazanacaklarından daha az, ama toplumun geri kalanına yükledikleri maliyetler dikkate alınınca hak ettiklerinden çok daha fazlası olan milyarları bunlar.

Aynı şekilde, Schumpeter’in dinamik kapitalizmden *bütün* vatandaşların (veya çoğunun) kazançlı çıkacağı yönündeki iyimserliği de yersiz görünmektedir. Bu kelimeleri kullanırsa da, “nemalanma iktisadı”na* inandığı anlaşılmaktadır. Elbette, kötüye kullanılan kapitalizm artan eşitsizliğe yol açmaz ise, o zaman ortalama gelirler arttığı takdirde yoksulluk da azaltılacaktır. Fakat 21. Yüzyıl kapitalizmi göstermektedir ki, eşitsizlik bireylerin çoğunun durumunun kötüleşebileceği kadar artabilir: medyan hanehalkının geliri azalmakta olup, (enflasyondan arındırıldıktan sonraki haliyle) bugün on yıl öncesine kıyasla daha düşüktür. Dahası bu, artan güvensizlik ve çevre kalitesinin kötüleşmesinden doğan azalan refah algısını hesaba katmamaktadır. Evlerini ve hayat boyu biriktirdikleri tasarrufları

* Nemalanma iktisadı (*trickle down economics*): Ekonominin belirli bir kesimindeki iyileşmenin herkese yarayacağı, örneğin zenginlere vergi indirimi yapmanın genel ekonomiyi canlandırmak suretiyle fakirlere de fayda sağlayacağı görüşü. Türkçedeki “komşuda pişen bize de düşer” deyimiyile ifade edilmek istenen olgu. (ç.n.)

Amerika'nın finansal sisteminin "inovasyonları" yüzünden kaybedenleri *belki* de torunlarının durumunun daha iyi olacağı görüşü rahatlatmayabilir. (Diyelim ki, otuzlu yaşlarındaki erkek çalışanların medyan gelirinin bugün otuz yıl öncekinden daha düşük olduğunun fark edilmesi de nemalanma iktisadına olan güveni azaltabilir.)

Schumpeter'in önemli katkılarından biri de inovasyon sistemleri hakkında daha derin düşünmeye öncülük etmiş olmasıdır. Günümüzde, temel bilimin gelişiminde devletin merkezi önemi çok daha büyük ölçüde kabul görmektedir. Fakat devlet teknolojinin gelişiminde de her zaman kritik bir rol oynamış, bunu da Schumpeter bilimsel incelemesini yazmadan çok önce yapmıştır. Bugün, 20. Yüzyıl'ın İnternet dâhil en dönüştürücü inovasyonlarının ortaya konmasında devletin rolü aklımıza gelir; oysa 19. Yüzyıl'da da ilk telgraf hattını finanse etmiş olan devlet, yalnızca Amerika'nın tarımsal verimlilik artışının temellerini atan araştırmaları desteklemekle kalmamış, aynı zamanda söz konusu bilginin çiftçilere ulaştırılmasını sağlayan yayım hizmetlerini de sunmuştur. Daha tartışmalı olan şey, Schumpeter'in büyük, çoğunlukla tekelci girişimlerin inovasyonun teşvikindeki rolü üzerindeki görünür vurgusudur. Modern dönemin kilit inovasyonlarının genişçe bir bölümünün yeni ve küçük ölçekli firmalarda ortaya çıktığını ileri süren önemli bir dizi araştırma mevcuttur. Her ne kadar inovasyon sürecinin bazı tarafları rutinleştirilebilirse de, gerçek yaratıcılık rutinleştirilemez; dahası, büyük işletmeler yeni girenler için fırsatları boğabilirse şayet, inovasyon bundan zarar görebilir.

Son zamanlardaki inovasyon tartışmaları fikri mülkiyet [telif] haklarının rolü konusuna da bir hayli dikkat çekmiştir; Schumpeter'in bu mesele üzerinde hemen hiç durmamış görünmesi şaşırtıcıdır. Fakat mesele tartışmanın başka bir yöne kaydığına işaret etmektedir: özel firmaların merkezi rolü üzerinde herkes mutabıktır; sosyalizm konusundaki tartışma bitmiştir. Asıl soru, hangi tür kapitalizmin inovasyonu en iyi şekilde teşvik edeceğidir. Daha evvel, temel araştırmalarda ve hatta uygulamalı AR-GE'nin belirli yönlerinde devlete önemli bir rol düştüğünü belirtmiştim. Devlet "oyunun kuralları" nı tespit etmelidir. Giderek daha çok teslim edilmektedir ki, kusurlu tasarlanmış (aşırı derecede sıkı) fikri mülkiyet hakları inovasyona engel olabilir. Özel kurumsal çıkarlar bilginin "müştereklerini çepeçevre sararak" –bilim ve teknolojinin ilerlemesinin en önemli girdisi olan– bilgiye erişimi zorlaştırmıştır. Tekeller çoğu kez inovasyon müşevviklerini söndürmüşlerdir. Sonuç odur ki, fikri mülkiyet hakları fiilen inovasyon hızını yavaşlatabilir; esasen Amerika Birleşik Devletleri'nde durumun bu olduğuna dair bazı endişeler mevcuttur.

Fikri mülkiyet rejimi, ekonomiyi idare eden öteki kural ve düzenlemeler gibi, siyasi sürecin sonucudur. Siyasi süreçlerin analizinde de Schumpeter yine çığır açıcı bir katkı yapmaktadır. Burada da yine rekabetin –bu defa

siyasi liderlik rekabetinin- rolü üzerinde odaklanmaktadır. Piyasa rekabetinde söz konusu olduğu gibi siyasi rekabet sürecindeki eksiklik ve noksanlıkların da farkındadır. Piyasadaki eksik rekabetin erdemleri konusunda fazlasıyla iyimser olduğunu, bunun olumsuz etkilerine pek dikkat etmediğini belirtmiştim. Siyasi rekabet alanında da durum aynıdır. Yakın geçmiş siyasi partilerin rekabeti sınırlandırmak ve –mesela seçim bölgelerini kendi çıkarlarına uygun düşecek şekilde ayarlamak, bazı durumlarda da muhalif olmaları muhtemel kişilerin oy vermesini zorlaştırmak suretiyle- sonuçları çarpıtmak için ellerindeki siyasi gücü nasıl kullandıklarına şahit olmuştur. Seçim kampanyalarına yapılan parasal yardımlar ve lobi faaliyetleri de siyasi süreci yozlaştırmıştır; bunun sonuçları mevcut krizde açıkça görülmektedir: finansal sektör önce deregülasyonu “satın almayı” başarmıştı, sonrasında ise muazzam kurtarma paketleri gelmiştir.

En önemlisi, Schumpeter iktisat ile siyaset arasındaki karşılıklı etkileşimi görmüştü. Belki de, Büyük Bunalımın ve de piyasa ekonomisinin performansından duyulan hayal kırıklığının ardından, piyasa ekonomisinin gerçek erdemlerinin, yani yenilikçiliğinin göz ardı edilmesinden endişe ediyordu. İktisadî haklı olarak eleştiriyordu, zira iktisadî analiz piyasa ekonomisinin belirli bir modeline, inovasyonun herhangi bir rolünün olmadığı bir denge modeline dayanıyordu. Bu modele göre tam rekabet idealdi; bu ideale ulaşıldığında da, piyasa tamamen etkindi. Fakat eksik rekabet piyasalarına dayalı kapitalizmin erdemlerinin gözden kaçırılmaması gerektiği konusundaki gayretkeşliği sırasında, bunun sınırlılıklarını bizzat kendisi gözden geçiriyordu.

Sosyal inovasyonlar da teknolojik inovasyonlar kadar önemlidir. Söz konusu sınırlılıkları dikkate almaksızın piyasa ekonomimizi iyileştiremeyiz. Bugünkü kaygı piyasa ekonomisinin bazı ekonomistlerin ideallerine uygun olup olmaması değildir. Sorun, başarılı olmuş olan büyümenin sürdürülebilir olmayabilmesi ve gerçekleşen büyümenin kazançlarının nüfusun ancak çok küçük bir bölümüne gidiyor olmasıdır. Ama iktisadî ve siyasi sistemimizin nasıl işlediğine bakmanın alternatif bir yolunu takdim etmek suretiyle, Schumpeter daha iyi bir toplum yolunda hiçbir zaman sona ermeyen arayışa devam etmek için gereken hayati araçların bir kısmını sağlamıştır.

Joseph E. Stiglitz, 2010

A faded, grayscale portrait of a man with a mustache, wearing a suit jacket, white shirt, and tie. The portrait is centered and serves as a background for the text.

I. KISIM

MARKSİST ÖĞRETİ

GİRİŞ

AKLIN YA DA HAYAL GÜCÜNÜN ÜRETTİĞİ ŞEYLERİN ÇOĞU, BİR AKŞAM öğünü sonrası ile bir nesil arasında değişen bir zaman geçtikten sonra, bir daha geri dönmek üzere ortadan kaybolmaktadır. Ama bazıları öyle değildir. Bunlar geçici olarak karanlığa bürünmekte, fakat geri gelmektedir; üstelik kültürel bir mirasın tanınmaz unsurları olarak değil, insanların görüp dokunabileceği kendilerine özgü kisveleri ve geçmişin izleriyle birlikte. Bunlara gayet rahatlıkla ‘fevkalade olanlar’ diyebiliriz; olağanüstülüğü hayatiyet ile irtibatlandırması da bu tanım için sakıncalı bir durum değildir. Bu anlamda ele alındığında, Marx’ın mesajı için kullanılması gereken sözcük şüphesiz budur [olağanüstü]. Üstelik büyüklüğü yeniden hayatiyet kazanmakla irtibatlandırarak tanımlamanın ilave bir avantajı daha vardır: böylelikle büyüklük bizim sevgi ya da nefretimizden bağımsız hale gelmektedir. Bir büyük başarının ille de gerek temel tasarım ve gerekse detaylarda bir ışık ya da kusursuzluk kaynağı olduğuna inanmak zorunda değiliz. Aksine, onun karanlığın bir gücü olduğuna inanabiliriz; temelden yanlış olduğunu düşünebilir veya birçok noktada onunla hemfikir oluyabiliriz. Marksist sistem bağlamında, bu türden olumsuz yargı ve hatta kesin çürütme girişimi, öldürücü darbeyi vurmaktan aciz kalacağı için, sadece söz konusu yapının gücünü ortaya koyacaktır.

Son yirmi yıl Marksizmin son derece ilginç bir yeniden hayata dönüşüne şahitlik etmiştir. Sosyalist öğretinin büyük üstadının Sovyet Rusya’da arz-ı endam etmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Bu tür yüceltme süreçlerinin karakteristik özelliğidir ki, Marx’ın mesajının gerçek anlamı ile Bolşevik pratik ve ideolojisi arasındaki uçurum, en az, sıradan Hristiyanların dini ile kilisenin azizlerinin yahut Ortaçağ’ın efendilerinin pratik ve ideolojisi arasındaki kadar muazzamdır.

Fakat başka bir yeniden yükseliş var ki onu açıklamak bu kadar kolay değildir: Amerika Birleşik Devletleri’nde Marksist yükseliş. Bu olgu çok ilginçtir zira 1920’lere kadar gerek Amerikan işçi hareketinde ve gerekse

Amerikan aydınlarının düşüncesinde önemli Marksist bir iz söz konusu değildi. Marksist düşünce ve davranış orada daima yüzeysel, önemsiz ve itibardan yoksun olagelmışti. Dahası, Bolşevik tipi yeniden doğuş, daha önceleri Marksolojide en öne çıkmış olan ülkelerde hiç de benzer bir atılım ortaya koymamıştı. Özellikle bütün ülkeler içinde en güçlü Marksist geleneğe sahip olan Almanya'da, önceki bunalım sırasında olduğu gibi savaş sonrası sosyalist patlama sırasında da küçük bir Ortodoks hizip varlığını sürdürmüştü. Fakat sosyalist düşüncenin liderleri (sadece Sosyal Demokrat partinin müttefikleri değil, pratik sorunlar konusunda söz konusu partinin ihtiyatlı muhafazakârlığının çok ötesine geçenler de) eski inançlara geri dönmek gibi küçük bir ihanet içine girmişlerdi. Her ne kadar ilaha [Marx] inanmayı sürdürseler de, onunla aralarına bir mesafe koymaya çok dikkat etmiş ve iktisadî meselelerde aynen öteki iktisatçılar gibi düşünmüşlerdi. Bundan dolayı, Rusya dışında, [Marksizme gösterilen ilgi bağlamında] Amerika'da yaşanan hadise kendine özgü bir olgudur. Biz bunun sebepleriyle ilgilenmiyoruz. Ama bunca Amerikalının benimsediği bu mesajın anlamı ve ana hatları araştırmaya değer doğrusu.¹

1 Marx'ın eserlerine verilen referanslar asgari düzeyde tutulmuş, hayatıyla ilgili verilere yer verilmemiştir. Bunları vermeyi gereksiz buluyoruz; zira isteyen her okuyucu eserlerinin listesini ve hayatıyla ilgili genel bilgileri herhangi bir sözlükte, özellikle de *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*'nde (*Encyclopedia Britannica* ya da *Encyclopedia of Social Sciences*) bulabilir. Marx'la ilgili bir araştırma için en uygun başlangıç *Das Kapital* (ilk İngilizce tercüme S. Moore ve E. Aveling, der. F. Engels, 1886) olabilir. Yakın geçmişte yapılan çok sayıda çalışmaya rağmen, ben hâlâ F. Mehring'in biyografisinin en iyisi olduğu kanısındayım, en azından genel okuyucu açısından.

1

PEYGAMBER [KÂHİN]² MARX

BU BÖLÜMÜN BAŞLIĞINA DİNİ BİR ANALOJİNİN SIZMASINA İZİN VERİLMİŞ olması bir dil sürçmesi değildir. Analojiden daha fazlası vardır burada. Önemli bir açıdan esasen Marksizm bir dindir. İnananlarına, her şeyden önce, hayatın anlamına şekil veren nihai amaçların yanı sıra, olaylar ve eylemleri yargılamak için kullanılacak mutlak standartlar içeren bir sistem sunmaktadır. İkincisi de, söz konusu amaçlara dair, tüm insanlığın yahut insanlığın seçilmiş bir bölümünün kendisinden kurtarılması gereken kötülüğün ne olduğuna [ve insanlığın ondan nasıl kurtarılacağına] dair bir kurtuluş planı içeren bir kılavuz takdim etmektedir. Daha da ileri giderek açık bir şekilde şunu söyleyebiliriz: Marksist sosyalizm de cenneti mezarın bu tarafında, yeryüzünde vadedilen dinler grubunda yer alır. İnanıyorum ki, bu özelliklerin bir hiyerolog³ tarafından formüle edilmesi, Marksizmin sosyolojik özüne bir iktisatçının yapabileceğinden çok daha derinlemesine inilmesini sağlayacak sınıflandırma ve yorumlara fırsat verecektir.

Bu konuyla ilgili olarak en az önemli nokta, dini karakterinin Marksizmin başarısını açıklamasıdır.⁴ Tamamen bilimsel bir başarı, Marx'ın durumunda olduğundan çok daha mükemmel olmuş olsaydı bile, tarihsel anlamda onun ki gibi bir ölümsüzlüğe ulaşılmasını sağlayamazdı. Parti sloganlarından olu-

2 Orijinal metinde "*prophet*" kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram Türkçede hem peygamber, hem de kâhin olarak karşılanmaktadır. Dini bütün Müslümanlar açısından Marx'a "peygamber" denmesi tuhaf görünebilir, o olsa olsa bir kâhin olabilir. Ancak Marksist öğretinin bağlulan açısından Marx gerçekten de adeta bir peygamber, öğretileri gerçeğin ta kendisi olan, kehanetleri veya geleceğe ilişkin tahminleri kesin doğrulanacak olağanüstü bir zat olarak algılanmaktadır. Her iki sıfatı da burada zikretmeyi tercih ettik, kim ne anlamak istiyorsa, tercih kendisininindir. (ç.n.)

3 Hiyeroloji (*hierology*): Kutsal edebiyat, kutsallıkla ilgili edebi metinler; azizlerin biyografisi. (ç.n.)

4 Marksizmin dini karakteri Ortodoks Marksistlerin muhaliflere karşı tavrında da göze çarpar. Bir dine bağlı her inanan gibi, Marx'a inanan biri için de ona inanmayanlar sadece hatalı değildir, aynı zamanda günah işlemektedir. Öğreti dışına çıkma sadece fikri açıdan değil, aynı zamanda ahlâki bakımdan da kınanır. Mesaj bir kere vahyedilmiş olduğundan ona muhalif olmanın da affedilir bir yanı yoktur.

şan cephaneliği de bunu yapamazdı. Marx'ın başarısının -her ne kadar çok küçük olsa da- bir kısmı, esasen takipçilerinin emrine sunduğu, her ortamda kullanmaya elverişli, fıçı dolusu ateşli cümleler, öfkeli ithamlar ve gazaba gelmiş mimiklere atfedilebilir. Meselenin bu yönüyle ilgili bütün söylenmesi gereken şey şudur ki, bu cephane amacına çok iyi hizmet etmiştir, hâlâ da etmektedir. Ama bunun üretiminin bir dezavantajı söz konusudur: bu tür silahları toplumsal çatışma arenasına dökülebilmek için Marx zaman zaman kendi sisteminin mantıksal sonuçlarını eğip bükmek, hatta onlardan sapmak zorunda kalmıştır. Ancak, şayet Marx bir freyzoloji⁵ tedarikçisinden daha fazla bir şey olmamış olsaydı, şu ana kadar çoktan unutulur giderdi. İnsanoğlu bu türden hizmetler için pek kadirşinas olmayıp, siyasi operalarının librettosunu⁶ yazan insanların adını da çabucak unutmaktadır.

Fakat o bir peygamber/kâhindi; bu başarımın mahiyetini anlamak için de bunu onun kendi döneminin şartları içinde göz önüne getirmemiz gerekir. Burjuva eserlerinin en yüksek düzeye erişip burjuva uygarlığının doruğa çıktığı, mekanik bir materyalizm çağı, yeni bir sanat ve yeni bir yaşam tarzının ana rahminde olduğuna dair henüz herhangi bir işaret vermediği, en iğrenç bayağılığıyla isyan eden bir kültürel çevrenin hâkim olduğu bir devir. Toplumun bütün sınıfları kelimenin tam anlamıyla inançlarını kaybetmekteydiler. İnanç kayboldukça işçinin dünyasını aydınlatan tek ışık da sönmekteydi ([İngiliz] Rochdale sokakları ve tasarruf bankalarının saçtığı ışık belki hariç). Aydınlar ise [John Stuart] Mill'in *Mantık* adlı eseri veya *Yoksullar'ı Koruma*] Kanunu ile ilgilenerek kendilerini oldukça tatmin ediyorlardı.

Bu ortamda, Marksgil sosyalizmin dünya cenneti mesajı milyonlarca insanın kalbi için yepyeni bir ışık huzmesi ve hayata dair yeni bir anlam demektir. Marksist dine istersiniz sahte deyin, veya inancın bir karikatürü, kötü taklidi deyin -bu görüş doğrultusunda çok şey söylenebilir- ama başarımın büyüklüğünü göz ardı etmeyin veya takdir etmekten imtina etmeyin. O milyonların hemen hemen tamamının söz konusu mesajı kendi gerçek önemi içinde anlamak ve takdir etmekten aciz olduğuna da bakmayın. Bütün mesajların kaderidir bu. Önemli olan, mesajın o zamanın pozitivist zihni tarafından kabul edilebilir bir çerçeve içinde sunulmuş olmasıdır ki bu zihin hiç kuşkusuz esas itibarıyla burjuvazidir. Aslında Marksizmin esas itibarıyla burjuvazi zihninin bir ürünü olduğunu söylemek bir paradoks değildir. Bir yandan -başarısız çoklarının kendi kendini tedavi şekli olan- ezilmişlik ve kötü muamele edilmişlik duygularına emsalsiz bir şekilde tercüman olmak suretiyle, bir yandan da, bu hastalıklardan sosyalizm yoluyla kurtuluşun akli delillerle kanıtlanabilir bir kesinlik olduğunu ilan etmek suretiyle yapılmış bir şeydir bu.

5 Freyzoloji (*phraseology*): Anlatım biçimi, söyleyiş, sözcük seçme yöntemi, deyişbilim, deyimbilim. (ç.n.)

6 Libretto (*libretto*): Opera metni, müzikal sahne eserlerinin yazılı metni. (ç.n.)

Burada üstün sanatın, gerilemekte olan dinin ardında sahipsiz köpekler gibi başıboş bıraktığı o akıldışı doymak bilmez ihtirasları ile -bilimsel ya da sözde bilimsel çağrışımı olmayan hiçbir öğretinin tolere edilmediği bir devirde- zamanın kaçınılmaz görünen rasyonalist ve materyalist eğilimlerini nasıl başarıyla dokuduğunu görmek lazımdır. Amacın vaaz edilmesi hiç de etkili olmayabilirdi; zira bir toplumsal süreci analiz etmek yalnızca birkaç yüz uzmanı ilgilendirebilirdi. Oysa analizin kılıfının vaaz edilmesi ve samimi ihtiyaçları gözetken bir şekilde yapılması; takipçilerin davaya ihtirasla bağlanmasını sağlayan ve Marksistlere -insanın ve uğruna kendisini ortaya koyduğu şeyin asla yenilemeyeceği ve de sonunda daima zafere ulaşacağı inancına dayalı- üstünlük duygusunu vermiş olan şey işte budur. Elbette söz konusu başarıyı bundan ibaret değildir. Kişisel güç ve kehanetin parlaklığı öğretinin içeriğinden bağımsız olarak çalışır. Onlar olmadan yeni bir yaşam da, hayata dair yeni bir anlam da etkili bir şekilde ortaya konamaz. Fakat burada bizi ilgilendiren şey bu değildir.

Marx'ın sosyalist hedefin kaçınılmazlığını kanıtlama girişiminin doğru-luğu ve ikna ediciliği üzerine bir şeyler söylenmelidir. Ne var ki, yukarıda başarısız kalabalıkların duygularına tercüman olmak olarak tasvir edilen şey konusunda bir noktaya işaret etmek yeterlidir. Bu elbette, bilinçli ya da bilinçaltı asıl duyguların doğru bir formülasyonu değildi. Daha ziyade buna, doğru olsun veya olmasın, bir toplumsal evrimin mantığının gerçek duyguların yerine konması girişimi diyebiliriz. Bunu yapmakla ve -gerçekçi olmaktan hayli uzak şekilde- kendi "sınıf bilinci" sloganını kitlelere atfetmekle, hiç kuşkusuz emekçilerin (siyasi gücün de yardımıyla küçük burjuva haline gelme arzusu etrafında dönen) gerçek psikolojisini tahrif etmekle kalmamış, öğretisi etkili olduğu ölçüde aynı zamanda bunu yaymış ve yüceltmıştır. Marx sosyalist düşüncenin güzelliği karşısında hiç duygulanıp da gözyaşı dökmüş biri değildir. Kendisinin *Ütopyaçı Sosyalistler* dediği gruba üstünlüğün sebeplerinden birinin bu olduğunu ileri sürmektedir. Emekçileri, -burjuvazinin onların emeğinden kâr payı almak için yapmayı pek sevdiği gibi- günlük alın teri dökmenin ve çok çalışmanın kahramanları olarak kutlayıp göklere çıkarmamıştır. Herhangi bir eğilimden o kadar uzaktı ki, bazı zayıf takipçilerinin gözünde emekçilere dalkavukluk ettiği çok aşikârdı. Kitlelerin ne olduğu konusunda muhtemelen net bir algısı vardı ve onların başlarının çok üstünden -kendilerinin düşündüğü ya da istediğinin tamamen ötesinde- toplumsal hedeflere doğru bakıyordu. Marx hiçbir zaman herhangi bir idealin kendisi tarafından belirlenmiş olduğunu söylemiş değildir. Kendisini sadece 'Allah'ın aciz bir elçisi' sayan her gerçek peygamber gibi, Marx da tarihin diyalektik işleyişinin mantığını ortaya koymaktan başka bir şey yapmadığını iddia ediyordu. Bütün bunlarda bulunan vakar, Marx'ın hayatı ve eserlerinde bulunan pek çok bayağılık ve basitlikleri telafi etmekte olup, bu vakar söz konusu bayağılık ve basitliklerle oldukça tuhaf bir ittifak teşkil etmektedir.

Nihayet başka bir noktaya da değinmeden geçmeyelim. Marx kişisel olarak, gördükleri zaman bir tapınağı tanımayacak kadar görgüsüz sosyalizm hocalarıyla aynı hizaya girmeyecek derecede, çok daha medeniydi. Kendisini kişisel olarak onların ne kadar uzağında hissetmiş olursa olsun, bir medeniyeti ve onun değerlerinin “görece mutlak” değerini mükemmel derecede anlayabilir durumdaydı. Bu bağlamda kendisinin geniş görüşlülüğüne en iyi şahitlik edecek olan şey de, kapitalizmin başarılarının parlaklığını⁷ ortaya koymaktan başka bir şey olmayan, *Komünist Manifesto*’dan başkası değildir. Marx, gelecekte ölüme mahkûm ederken bile, kapitalizmin tarihsel zorunluluğunu kabul etmekten asla geri durmamıştır. Bu tutum, elbette, Marx’ın bizzat kendisinin bile kabul etmek istemeyebileceği çok şey ima etmektedir. Fakat hiç kuşkusuz bu onun için zor değildi, tarih teorisinin özel bir ifadeye büründürdüğü eşyanın organik mantığı algısı sayesinde onun bunu kabul etmesi kolaylaşıyordu. Toplumsal gidişat onun için bir düzene sahipti; ve de hayatının bazı dönemeçlerinde ne kadar kendisi fena halde adi bir kahvehane suikastçısı gibi biri olmuş olursa olsun, gerçek benliği bu türden bir şeyi hor görmüştür. Onun için sosyalizm, hayatın bütün öteki renklerini yok eden ve öteki uygarlıklara karşı aptalca ve anlamsız bir kin besleme ve aşağılama doğuran bir tür takıntı değildi. Dahası, kendi temel pozisyonu tarafından lehimlenmiş, kendisine özgü sosyalist düşünce ve sosyalist irade türü için ileri sürülen şu başlığı haklı kılacak birden çok sebep vardır: Bilimsel Sosyalizm.

7 Bu nokta fazla abartılı görülebilir. Ama buyurun otoritesi tescilli İngilizce tercümesinden alıntı yapalım: “İnsanın faaliyetinin neler ortaya koyabileceğini... ilk gösteren burjuvazi olmuştur. Burjuvazi Mısır piramitlerinin, Roma kemerlerinin, Gotik katedrallerin çok üstünde harikalar yaratmıştır... Burjuvazi... bütün milletleri... uygarlığa doğru sürükler... Muazzam şehirler yaratmış ... ve böylece nüfusun önemli bir bölümünü kırsal hayatın bönlüğünden kurtarmıştır... Burjuvazi, yüz yıllık o kısacık hâkimiyeti sırasında, daha önceki bütün kuşakların yaptığından toplamından daha muazzam ve daha devasa üretici güçler yaratmıştır.” Dikkat ederseniz bütün atıfta bulunulan başarımlar yalnızca burjuvaziye izafe edilmektedir ki, bu pek çok esaslı burjuva iktisatçısının iddia edebileceğinden bile fazladır. Yukarıdaki pasaj ile bütün kastettiğim budur; bugünün vulgarize Marksizminin görüşlerinden de, modern gayri-Marksist radikallerinin Vebenci fasafisolarından da bir hayli farklı görüşlerdir bunlar. Hemen söyleyeyim: ikinci kısımda kapitalizmin performansı hakkında söyleyeceğim şeylerin hiçbirinde bundan fazla bir şey ima edilmemektedir.

2

SOSYOLOG MARX

ŞİMDİ İSE MARX'IN DİNİNE İNANANLAR İÇİN ÇOK MÜNASEBETSİZ BİR şey yapmamız gerekmektedir. Bunlar kendilerine göre hakikatin ta kendisi olan bir şeyin herhangi bir yolla soğukkanlı bir analize tâbi tutulmasına doğal olarak sinirlenirler. Hele en çok kızdıkları şeylerden biri de, Marx'ın eserini parçalara ayırıp bunları tek tek tartışmaktır. Derler ki, tam da bu eylem burjuvazinin, bütün parçalarının birbirini tamamlayıp açıkladığı, böylece herhangi bir kısım veya yönü kendi başına ele alındığında doğru anlamın kaybolduğu o muhteşem bütünü kavramaktaki acziyetini gösterir. Ne var ki, başka çaremiz de yoktur. Bu suçu işleyip de peygamber Marx'tan sonra sosyolog Marx'ı ele almakla, gerek Marx'ın eserine analitik bir bütünlük, daha da fazlası bir birlik görüntüsü kazandıran bir sosyal vizyon birliğini, gerekse eserin her bir parçasının, doğası gereği ne kadar bağımsız olursa olsun, yazarı tarafından öteki her bir parçayla irtibatlandırılmış olması olgusunu inkâr ediyor değilim. Yine de o geniş alanın her bölgesinde, araştırmacıyı bu bölgelerin birindeki çabalarının meyvelerini kabul ederken diğerindekini reddetmesini mümkün kılacak derecede yeterince bağımsızlık mevcuttur. Bu süreçte müminleri hayran bırakan o mistik büyüün büyük bölümü kaybolursa da, umutsuz bir enkaz altında kalsa olabileceğine kıyasla önemli ve ufuk açıcı gerçekleri kurtarmakla kazanılan bir şeyler vardır.

Bu her şeyden önce Marx'ın bizim de kesin olarak bir kenara koyabileceğimiz felsefesi için de geçerlidir. Alman eğitimi almış ve spekülâtif düşünmeye yatkın biri olarak kendisinin felsefeye hararetle ilgiliydi ve esaslı bir felsefi temele sahipti. Alman tipi saf felsefe onun başlangıç noktası ve gençlik aşkıydı. Bir zaman doğru meşgalesinin bu olduğunu düşünüyordu. Kendisi neo-Hegelci biriydi, bu kabaca bir yandan üstadın temel tutum ve yöntemlerini kabul ederken, -öteki birçok takipçisinin Hegel felsefesine yüklediği- muhafazakâr yorumların Marx ve grubu tarafından atılması ve büyük ölçüde bunların tam zıddı şeylerin onların yerine konması anlamına geliyordu. Bu arkaplan Marx'ın yazdıklarında her fırsatta kendini gösterir. Zihniyet ve eğitim açısından benzer eğilimlere sahip Alman ve Rus okuyu-

cularının öncelikle bu unsurun üzerine atlayıp, bunu sistemin maymuncuğu yapmaları elbette tesadüf değildir.

Bense bunun bir hata ve Marx'ın bilimsel yetilerine yapılan bir haksızlık olduğuna inanıyorum. O bütün ömrü boyunca gençlik aşkını korumuştur. Kendisinin ve Hegel'in argümanları arasında bulunabilecek olan belirli formal analogiler yapmaktan zevk almıştır. Kendisinin Hegelciliğine şahitlik ettiği ve Hegelci anlatım tarzını kullanmaktan hoşlandığı inkâr edilemez. Fakat hepsi bundan ibaret değildir. Hiçbir yerde pozitif bilimi metafizik uğruna feda etmemiştir. *Das Kapital*'in ilk cildinin ikinci baskısının önsözünde kendisi de bunu açıkça söylemektedir. Orada söylediği doğrudur; baştan sona toplumsal olgulara dayanan iddiasının ve de hiçbir felsefenin alanına girmeyen önermelerinin gerçek kaynaklarının analiz edilmesinden, bunun bir kendi kendini kandırma olmadığı anlaşılmaktadır. Elbette ki, felsefi taraftan meseleye bakan yorumcu ve eleştirmenler bunu yapmaktan acizdi; zira bunlar söz konusu sosyal bilimler hakkında yeterli bilgiye sahip değildiler. Dahası, felsefi sistem inşacılarının eğilimi bazı felsefi prensiplerden hareket edenler dışında herhangi bir yorumdan kaçınmalarına yol açıyordu. İktisadî tecrübe konusundaki en olgulara dayalı beyanlarda bile felsefe görüyor, böylece tartışmayı yanlış mecraya kaydırıyor, dostlarını da düşmanlarını da yanıltıyorlardı.

Sosyolog Marx, işiyle ilişki kurabilmek için en başta tarihsel ve çağdaş olgular üzerinde esaslı bilgi sahibi olmayı içeren bir düzenek oluşturdu. Çağdaş gelişmelerle ilgili bilgisi her zaman biraz eskimiş kalıyordu, zira kendisi insanların en kitap düşkünü olanıydı; bundan dolayı da temel materyaller, gazetelerin sağladığı materyalin aksine, kendisine daima biraz gecikmeli ulaşıyordu. Bununla birlikte, monografi [tek konu incelemesi] literatürünün büyük bölümü gözünden kaçmış olsa da, onun zamanında yayımlanmış önem ve kapsam açısından genel olarak kayda değer tarih eserleri arasında Marx'ın gözünden kaçanı pek yoktur. Her ne kadar bu alandaki bilgisinin tamlığı iktisat tarihi alanına büyük vukufiyeti kadar övülecek derecede olmasa da, yine de kendisinin toplumsal vizyonunu –sadece geniş tarihsel fresklerle değil, aynı zamanda büyük çoğunluğu yaşadığı dönemin öteki sosyologlarının standartlarından hiç de aşağı kalır yanı olmayan- pek çok detaylarla yansıtmayı başarmıştı. Bir bakışta kavradığı olgular yüzeydeki düzensizlikleri delip geçmiş, tarihsel şeylerin muazzam mantığına uzanmıştır. Bunda yalnızca tutku yoktur. Yalnızca analitik itki de yoktur. Her ikisi de vardır. Bu mantığı, Tarihin Ekonomik Yorumu⁸ denen şeyi formüle etme girişiminin sonucu da, hiç kuşku yok ki sosyolojinin bugüne kadarki

8 İlk olarak 1847'de Proudhon'un *Philosophie de la Misère* [Sefaletin Felsefesi] adlı eserine karşı iğneleyici hücumu niteliğindeki *Das Elend der Philosophie* [Felsefenin Sefaleti] adlı eserinde yayımlanmıştır. Başka bir versiyonu ise 1848 tarihli *Komünist Manifesto*'da yer almaktadır.

en büyük başarılarından biridir. Bu başarımın tamamıyla orijinal olup olmadığı ve Alman ya da Fransız öncülerine kısmen ne kadar kredi verilmesi gerektiği sorusunun pek bir önemi yoktur.

Tarihin ekonomik yorumu, insanların bilinçli veya bilinçsiz, tamamen veya büyük ölçüde ekonomik dürtülerce harekete geçiriliyor olması demek *değildir*. Aksine, ekonomik olmayan saiklerin rolü ve işleyiş mekanizmasının açıklanması ile toplumsal realitenin bireysel akılda yansımalarını bulma yolunun analizi teorisinin hayati bir ögesi ve en önemli katkılarından biridir. Marx dinlerin, metafiziğin, sanat dallarının, ahlâki düşünceler ve siyasi iradelerin ya ekonomik *saiklere* indirgenebileceği yahut bir önemi olmadığı görüşünde değildi. Sadece bunları şekillendiren ve bunların yükseliş ve düşüşünü açıklayan ekonomik *koşulları* açığa çıkarmaya çalışıyordu. Max Weber'in olgusal gerçekleri ve argümanlarının⁹ tamamı Marx'ın sistemine mükemmelen uyar. Tabii onun en çok ilgilendiği konu, toplumsal gruplar ve sınıflar ile bu gruplar ya da sınıfların kendilerine kendi varoluşları, konumları ve tutumlarını izah etme yollarıydı. Bu tutumları ve bunların sözlü ifadelerini (ideolojiler ya da, Pareto'nun ifadesiyle, *derivasyonlarını*) yüzeysel olarak ele alıp toplumsal realiteyi bunlar aracılığıyla yorumlamaya çalışan tarihçilere bütün hiddetiyle ateş püskürüyordu. Ancak düşünceler ve değerler onun için toplumsal sürecin esas hareket ettiricisi değilse bile, bunlar fasa fiso şeyler olmaktan ibaret de değildiler. Bir benzetme yapmak gerekirse, toplumsal motorda bunlar şanzıman kayışı vazifesi görüyorlardı. Bu ilkelerdeki savaş sonrası çok ilginç gelişmeyi en iyi açıklayabilecek olgu olarak Bilgi Sosyolojisi¹⁰ konusuna burada giremeyiz. Fakat bu kadarını söylemek gerekliydi, çünkü Marx bu açıdan ısrarla yanlış anlaşılımıştır. Arkadaşı Engels bile, Marx'ın açık mezarı başında, söz konusu teorisinin açıkça bireylerin ve grupların büyük ölçüde ekonomik saikler tarafından yönlendirildiği anlamına geldiğini söylüyordu ki, bazı önemli bakımlardan yanlıştır, bazı bakımlardan ise fena halde önemsizdir.

Hazır yeri gelmişken, Marx'ı başka bir yanlış anlamaya karşı da savunabiliriz: tarihin ekonomik yorumu çoğu kez *materyalist* yorum olarak adlandırılmıştır. Marx'ın kendisi de böyle adlandırmıştır. Bu ifade bazı insanlar nezdinde onun popülaritesini büyük oranda artırırken, başka bazıları nezdinde de tam tersini yapmıştır. Fakat bu tamamen anlamsız bir şeydir. Marx'ın felsefesi Hegel'in felsefesinden daha materyalist değildir; tarih teorisi de, tarihsel süreci gözleme dayalı bilimin emrindeki araçlarla açıklamaya çalışan öteki

9 Weber'in dinler sosyolojisi konusundaki incelemeleri ve özellikle de -toplular çalışmaları-nda yeniden basılmış olan- *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* [Protestan Ahlâki ve Kapitalizmin Ruhunu] adlı meşhur çalışması kastedilmektedir.

10 Almanca karşılığı *Wissenssoziologie*, bu konuda zikre değer en iyi isimlerse Max Scheler ve Karl Mannheim. İkincisinin konu hakkında *German Dictionary of Sociology* [Alman Sosyoloji Sözlüğü] içindeki "Handwörterbuch der Soziologie" [Sosyoloji Elkitabı] adlı makalesi bir giriş olarak iş görebilir.

herhangi bir girişimden daha materyalist değildir. Bizzat Ortaçağ ilahiyatının kendisi de bu uyumluluğu mümkün kılan yöntemler sunmaktadır.¹

Teorinin aslında ne dediğini iki önerme şeklinde ifade etmek mümkündür: 1) Üretim biçimleri ya da koşulları toplumsal yapıların temel belirleyicisidir; bu yapılar da tutumlar, eylemler ve uygarlıkları beslerler. Marx neyi kastettiğini şu meşhur tespitle ortaya koyar: “el değirmeni” feodal, “buharlı değirmen” ise kapitalist toplumlar yaratır. Bu, teknoloji unsurunu tehlikeli bir boyuta taşımakla birlikte, her şeyin teknolojiden ibaret olmadığı anlayışıyla kabul edilebilir. Biraz popülerize ederek, böyle yapmakla anlamı büyük ölçüde kaybettiğimizi de teslim ederek diyebiliriz ki, zihnimizi şekillendiren şey günlük işlerimizdir ve de şeylerle ilgili görüş açımızı –yahut şeylerin gördüğümüz yanlarını- ve her birimizin sahip olduğu toplumsal hareket alanını belirleyen şey, üretim sürecindeki konumumuzdur. 2) Üretim biçimlerinin bizzat kendilerinin kendilerine özgü bir mantığı vardır; yani, bunlar tabiatlarında var olan zorunluluklara göre öyle değişirler ki, tamamen kendi işleyişleriyle kendi haleflerini doğururlar. Aynı Marksgil örnekten gidersek: “el değirmeni”nin karakterize ettiği sistem öyle ekonomik ve sosyal bir durum yaratır ki, mekanik öğütme yönteminin benimsenmesi bireyler ya da grupların değiştirmeye güç yetiremediği pratik bir zorunluluk halini alır. Buna karşılık “buharlı değirmen”in yükselişi ve işleyişi de kendi çerçevesine dar gelecek şekilde gelişip etkileşime giren yeni toplumsal fonksiyonlar ve konumlar, yeni gruplar ve görüşler yaratır. O halde burada her şeyden önce ekonomik, bunun sonucu olarak da öteki her toplumsal değişimin sorumlusu olan bir çark söz konusudur; bizzat kendi eylemi kendisinin dışından bir dürtü gerektirmeyen bir çark.

Her iki önermede de hiç kuşkusuz büyük bir hakikat payı vardır ve de, yolumuzun birçok dönemecinde göreceğimiz gibi, bunlar çok değerli geçici hipotezlerdir. Mevcut itirazların çoğu tamamen çökmektedir, ahlâki ya da dini faktörlerin etkisine işaret eden bütün o itirazlar mesela; yahut Eduard Bernstein’in gündeme getirdiği, gayet basitçe “insanların kafası vardır” ve dolayısıyla da kendi tercihlerine göre hareket edebilirler diyen itiraz. Yukarda söylenenlerden sonra, bu tür argümanların zayıflığı üzerinde durmaya pek gerek yoktur: elbette ki insanlar doğrudan çevrenin objektif verileri tarafından dayatılmayan kendi hareket biçimini “tercih ederler;” ama başka bir bağımsız veri seti oluşturmayı bizzat kendileri de objektif veri seti tarafından şekillendirilen bakış açıları, görüşler ve eğilimler arasından tercihte bulunurlar.

Bununla birlikte, tarihin ekonomik yorumunun bazı durumlarda öteki bazı durumlarda olduğundan daha az tatmin edici şekilde işlemesi bekle-

1 Aralarında bir papazın da olduğu, hepsi de samimi Katolik, bu görüşü paylaşan ve esasen –inançlarıyla ilgili meseleler dışında- her konuda kendilerini Marksist olarak ilan etmiş birçok Katolik radikalle karşılaşmışımdır.

nen uygun bir kestirimden daha fazlası olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Daha başlangıçta açık bir nitelik kendini belli eder. Toplumsal yapılar, tipler ve tutumlar kolayca eritilen madeni paralar değildirlir. Bir kere oluştular mı uzun zaman, belki de yüzyıllarca yaşarlar; farklı yapılar ve tipler hayatta kalma becerisi açısından farklılık arz ettikleri için de, hemen her zaman fiili grup davranışı ve ulusal davranış üretim sürecinin baskın biçimlerinden çıkarsayabileceğimizden az veya çok farklı olacaktır. Bu oldukça genel bir olgu olsa da, en net bir şekilde hayli kalıcı bir yapı kendisini cismen bir ülkeden diğerine transfer ettiği zaman görülür. Norman istilasının Sicilya'da yaratmış olduğu toplumsal durum burada ne demek istediğimi ortaya koyacaktır. Bu tür olgular Marx'ın gözünden kaçmamışsa da, kendisi bunların bütün implikasyonlarını pek fark etmemiştir.

İlgili bir durumun daha kaygı verici bir önemi vardır. 6. ve 7. Yüzyıllar'da Frenklerin krallığında feodal türden bir toprak ağalığının ortaya çıkışını düşünün. Bu kesinlikle yüzyıllarca toplumun yapısını şekillendirmiş, *aynı zamanda da üretimin koşullarını, ihtiyaçları ve kullanılan teknolojiyi etkilemiş olan* çok önemli bir olaydı. Ama en basit açıklaması, daha önceleri yeni bölgenin kesin fethinden sonra feodal toprak ağaları olmuş aileler ve bireylerin gördüğü (hâlâ da devam ettirdiği) askeri liderlik işlevinde bulunabilir. Bu Marksçil şemaya kesinlikle uymaz ve kolaylıkla farklı bir yöne işaret edecek şekilde tefsir edilebilir. Bu nitelikteki olgular da şüphesiz yardımcı hipotezler aracılığıyla saflara katılabilir ama bu türden hipotezleri için içine katma zorunluluğu genellikle bir teorinin sonunun başlangıcıdır.

Marksist şemanın araçlarıyla tarihin yorumu girişimleri sırasında, toplumsal hayatın öteki alanlarıyla üretim alanı arasında bir ölçüde etkileşim olduğu kabul edildiğinde, birçok başka zorlukla karşılaşılabilir.² Ama onu saran temel hakikatin büyüğü, tam da ileri sürdüğü tek yönlü ilişkinin kesinliği ve basitliğine bağlıdır. Şayet bunun doğruluğundan şüphe edilecek olursa, tarihin ekonomik yorumu –birçok kısmi gerçekten biri olarak- buna benzer öteki önermelerden biri derekesine inmek zorunda kalacak, yahut daha temel hakikati anlatan bir başkasına yerini bırakacaktır. Ancak, ne bir başarımlar olarak sıralamadaki yeri o sebeple bozulmuştur, ne de bir geçici hipotez olarak işe yararlığı.

Öğretinin inananları için elbette o tek kelimeyle insanlık tarihinin bütün sırlarının ana anahtarıdır. Zaman zaman oldukça naif uygulamalarına gülümsemek içimizden geçerse şayet, bunun hangi tür argümanların yerini aldığı düşünmeliyiz. "Tarihin ekonomik yorumu'nun kötürüm kardeşi Marksist "Toplumsal Sınıflar Teorisi" bile, biz böyle düşünür düşünmez daha hoş bir hal alır.

2 Hayatının ilerleyen döneminde, Engels bunu açıkça kabul etmiştir. Plekhanov bu yönde daha da ileri gitmiştir.

Bir kere daha, her şeyden önce bu kaydetmemiz gereken önemli bir katkıdır. İktisatçılar toplumsal sınıflar olgusunun önemini farkına varma konusunda tuhaf bir yavaşlık içinde olmuştur. Elbette ki karşılıklı etkileşimleriyle kendilerinin ilgilendiği süreçleri üreten karar birimlerini her zaman sınıflandırmışlardır. Fakat bu sınıflar basitçe belirli bir ortak özellik sergileyen bireylerin oluşturduğu kümelerden ibarettir. Böylelikle, bazı insanlar toprağa sahip oldukları için efendi [toprak ağası], bazıları da emeğinin hizmetlerini sattıkları için işçi olarak sınıflandırılmıştır. Oysa sosyal sınıflar sınıflandırmayı yapan gözlemcinin yaratıkları değil, kendi başına var olan canlı varlıklardır. Dahası, bunların varlığı topluma bireyler veya ailelerden oluşan amorf³ bir kalabalık olarak bakan bir şemanın tamamıyla gözden kaçıracağı sonuçlar doğurur. Saf iktisat teorisi alanında toplumsal sınıflar olgusunun tam olarak ne kadar önemli bir araştırma konusu olduğu hayli tartışmaya açıktır. Birçok pratik uygulama ve genelde toplumsal sürecin daha geniş yönleri açısından çok önemli olduğu ise su götürmez.

Kabaca söylemek gerekirse, diyebiliriz ki toplumsal sınıflar *Komünist Manifesto*'da yer alan 'toplumun tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir' şeklindeki meşhur ifadeyle sahneye dâhil olmuştur. Elbette ki bu ifade iddianın doruğuna konmasıdır. Fakat onu yumuşatıp da, 'tarihsel olaylar çoğu kez sınıf çıkarları ve sınıf tutumları üzerinden yorumlanabilir ve mevcut sınıf yapıları tarihi yorumlamada her zaman önemli bir faktördür' önermesine dönüştürsek bile, neredeyse bizzat tarihin ekonomik yorumu kadar değerli bir kavramlaştırma hâlâ elimizde kalıyor demektir.

Açıkçası, sınıf mücadelesi ilkesinin açtığı avantaj çizgisinde başarı bizim kendi ortaya attığımız sınıflar teorisinin geçerliliğine bağlıdır. Bizim tarih resmimiz ve bütün o kültürel örüntüler ve toplumsal değişim mekanizması yorumlarımız, örneğin, radikal sınıflar teorisini seçip Gobineau gibi insanlık tarihini ırkların mücadelesinin tarihine mi indirgeyeceğimiz, yoksa, diyelim ki Schmoller ya da Durkheim tarzı sınıfların işbölümü teorisini benimseyip sınıf çatışmalarını meslek gruplarının menfaatleri arasındaki çatışma ile mi izah edeceğimize göre değişecektir. Söz konusu analizdeki mümkün farklılıkların yayılma alanı sınıfların doğası sorunuyla da sınırlı değildir. Konuyla ilgili hangi görüşü benimsersek benimseyelim, farklı yorumlar sınıf çıkarının⁴ farklı tanımlarından ve de sınıf eyleminin kendisini nasıl ortaya koyaca-

3 Amorf (*amorphous*): Şekilsiz, biçimsiz, sınırları belli olmayan, hiçbir ayırt edici özelliği bulunmayan. (ç.n.)

4 Okuyucu şunu algılayacaktır ki, söz konusu sınıfların çıkarlarının ne olduğunu ve de her bir sınıfın -liderleri veya hiyerarşideki yeri veya kendisinin- kısa veya uzun dönemde, doğru veya yanlış olarak, çıkarı ya da çıkarlarının ne olduğu hakkındaki kanaat ya da hisleri doğrultusunda nasıl hareket edeceğini, sadece kişinin sınıfların ne olduğu ve onları neyin ortaya çıkardığı hakkındaki görüşü belirlemez. İnceleme konusu grupların mahiyetinden tamamen bağımsız olarak, grup çıkarının bizzat kendine özgü zorlukları ve gizli tuzakları vardır.

ğı konusundaki farklı görüşlerden kaynaklanacaktır. Konu bugüne kadar bir önyargı yuvası olagelmiş, bilimsel aşamaya da henüz gelmiş değildir.

Gariptir ki, bildiğimiz kadarıyla Marx hiçbir zaman düşüncesinin etrafında döndüğü kavramlardan biri olduğu açık olan şey üzerinde sistematik olarak durmuş değildir. Bu işi artık çok geç oluncaya kadar ertelemiş, düşüncesinin sınıf kavramlarıyla çok içli dışlı olmasından dolayı bu konuda kesin ifadeler kullanmanın gerekli olmadığını düşünmüş olması mümkündür. Aynı derecede mümkündür ki, konu hakkında bazı noktalar kendi zihninde netleşmemiş olabilir; olgunun tamamen ekonomik ve aşırı basitleştirilmiş bir kavramlaştırması üzerinde ısrar etmek suretiyle kendi kendine yarattığı bazı zorlukların da tam teşkilatlı bir sınıflar teorisi geliştirmesinin önünü tıkamış olması mümkündür. Gerek bizzat kendisi ve gerekse şakirtleri bu az-gelişmiş teorinin belirli örnek durumlara uyarlanmasını önermiş olup, bunun en göze çarpan örneği kendisinin *Fransa'da Sınıf Mücadelelerinin Tarihi* adlı eseridir.⁵ Bunun ötesinde gerçek bir ilerleme kaydedilmemiştir. Can dostu Engels'in teorisi işgücü tipinin bölümü teorisi olup, implikasyonları açısından esas itibarıyla gayri-Marksisttir. Bunların dışında elimizde sadece, özellikle *Das Kapital* ve *Komünist Manifesto* başta olmak üzere ustanın bütün yazdıkları arasına serpiştirilmiş –bazıları çarpıcı ve parlak– yan sinyaller ve bakışlar kalmaktadır.

Bu tür parçaları birleştirme işi hassas bir iş olup burada böyle bir işe girişmek imkânsızdır. Ancak ana fikir yeterince açıktır. Sınıflandırma kriteri –fabrika binaları, makineler, hammaddeler ve işçinin bütçesine dâhil olan tüketici malları gibi– üretim araçlarının mülkiyeti veya mülkiyetten dışlanmasıdır. Böylece, elimizde esas olarak sadece iki sınıf vardır: mülk sahipleri, yani kapitalistler ve de mülk sahibi olmayanlar, emeğini satmak zorunda olanlar, yani emekçi sınıf, yahut proletarya. Çiftçiler ya da zanaat erbabı gibi işçi çalıştıran ama el işi de yapanların, memurlar ve serbest meslek sahiplerinin oluşturduğu ara gruplar elbette inkâr ediliyor değildir; ancak bunlar kapitalist sürecin seyri içinde ortadan kalkmaya meyyal ayrık durumlar olarak değerlendirilmektedir. İki esas sınıf, buldukları konumun doğası gereği ve herhangi bir bireysel iradeden tamamen bağımsız olarak, esas itibarıyla birbirinin düşmanıdır. Her bir sınıfın kendi içinde ayrılmalara ve alt gruplar arasında çatışmalar olur, hatta bunların tarihsel olarak belirleyici bir önemi de olabilir. Ancak son tahlilde bu tür ayrılıklar ya da çatışmalar arızidir. Arızı olmayıp da kapitalist toplumun temel tasarımının özünde var olan husumet ise üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerine bina edilmiştir: sermayedar sınıf ile proletarya arasındaki ilişkinin bizzat doğası kavgadır, yani sınıf mücadelesi.

5 Başka bir örnek de, daha sonra farkına varılacak olan 'emperyalizmin sosyalist teorisi'dir. O. Bauer'in, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda yaşayan çeşitli ırklar arasındaki çatışmaları, kapitalistler ile işçiler arasındaki sınıf mücadelesi olarak yorumlamaya dönük ilginç girişimi (*Die Nationalitätenfrage*, 1905) de zikre değer, her ne kadar analistin becerisi sadece aracın yetersizliğini göstermeye yaramış olsa da.

Şimdi göreceğimiz üzere, Marx söz konusu sınıf mücadelesinde kapitalistlerin nasıl birbirini kırıp geçireceğini ve en sonunda da kapitalist sistemi ortadan kaldıracığını göstermeye çalışır. Sermayenin mülkiyetinin daha fazla birikime yol açacağını da göstermeye çalışır. Fakat bu tartışma biçiminin yanı sıra bir şeyin mülkiyetini bir sosyal sınıfın temel özelliği yapan tanımın ta kendisi “ilkel birikim” sorusunun önemini artırmaktan başka bir şey yapmaz. Başka bir deyişle, kapitalistlerin en başta nasıl kapitalist olduğu ya da sahip oldukları mal stokunu nasıl edindikleri sorusu önemlidir; Marksist öğretiyeye göre onların sömürüye başlamasını mümkün kılan şey de budur. Bu soru hakkında Marx çok daha az açıktır.⁶ Burjuvazinin, bazı insanların öteki bazılarında daha akıllı ve çalışma ve tasarruf konusunda daha üstün enerjiye sahip olması sayesinde kapitalist olduğu, bugün de hâlâ olmaya devam ettiği şeklindeki bebek masalını aşağılayarak reddetmektedir. Artık, iyi oğlan çocukları hakkındaki o hikâyeyi küçümseme konusunda akıllıca davranır; zira her siyasetçinin kendi faydasına ezbere bildiği üzere, kahkaha atmak hiç kuşkusuz rahatsız edici bir gerçekten kurtulmanın harika bir yoludur. Tarafsız bir zihinle tarihsel ve çağdaş olgulara bakan hiç kimse, söz konusu çocuk hikâyesinin –gerçeğin tamamını olmasa bile- önemli bir kısmını anlattığı gözlemini yapmaktan geri duramaz. Normalüstü zekâ ve enerji, endüstriyel başarıda ve özellikle de endüstriyel pozisyonların *kurulmasında* her on vakadan dokuzunu izah etmektedir. Tam da kapitalizmin başlangıç aşamalarında ve her bireysel endüstriyel kariyerde, klasik iktisatta yeterince açıklanmasa da, tasarruf söz konusu süreçte önemli bir unsurdu, hâlâ da öyledir. Şurası doğrudur ki, bir insan sıradan bir şekilde, -o amaçla toplanan fonlar aracılığıyla fabrikasını donatmak için- ücretinden veya maaşından tasarruf ederek kapitalist (sınai işveren) statüsü kazanmaz. Birikimin büyük kısmı kârlardan gelir ve dolayısıyla kârların varlığını gerektirir; esasen bu, ‘tasarruf’u [*saving*] ‘birikim’den [*accumulation*] ayrı düşünmek için *sağlam* bir gerekçedir. Bir işletmeyi hayata geçirmek için gereken kaynaklar, tipik olarak başka insanların –küçük küçük biriktirdiği- tasarruflarını, ya da girişimci olma derdindeki kişilere kullanılmak üzere bankalarca toplanan mevduatı ödünç almak suretiyle temin edilir. Yine de, bu ikincisi bir kural olarak tasarruf eder: tasarrufunun işlevi, onu günlük karnını doyurma uğruna her gün angaryaya boyun eğme mecburiyetinden kendisini kurtarma ve kendisine etrafına bakma, planlar yapma ve işbirliğine girmek için nefes alma fırsatı vermektir. Bundan dolayı da, klasik iktisatçıların tasarrufa atfettikleri rolü inkâr etmekle aslında Marx –abartmış da olsa- ekonomi teorisine karşı gerçek bir itiraz ileri sürmektedir. Ama çıkarımı doğru değildir. O halde attığı nahoş kahkaha, klasik teori doğru olsaydı bile olabileceğinden hiç de daha haklı değildir.⁷

6 Bkz. *Das Kapital*, c. i, böl. xxvi: “İlkel Birikimin Sırrı.”

7 Çok ısrarcı olmasam da vurgulamadan geçemeyeceğim, klasik teori de Marx’ın göstermeye çalıştığı kadar yanlış falan değildi. “Tasarruf etmek” en literal [lafzî] manasıyla-

Aşağılama yine de fonksiyonunu icra etmiş ve Marx'ın alternatif ilkel birikim teorisi için yolu temizlemesine yardım etmiştir. Ancak bu alternatif teori arzu edebileceğimiz kadar kesin değildir. Kitlelerin yağmalanmasına olanak sağlayan icbar-soygun-boyun eğdirme ve yağmanın da sonuçta boyun eğdirmeyi kolaylaştırması; burası elbette tamamdır ve her kanattan aydınlar arasında yaygın fikirlerle takdire şayan bir şekilde örtüşmektedir, günümüzde Marx'ın zamanında olduğundan daha da fazla geçerli olmak üzere. Fakat açıktır ki problemi, yani bazı insanların boyun eğdirme ve soygun gücünü nasıl ele geçirdiğini izah etme problemini çözmektedir. Popüler literatür bu sorunu dert etmemektedir. Sorunu John Reed'in yazılarına havale etmeyi aklımdan geçirmemeliyim.

Şu anda en azından çözüm benzeri bir şey Marx'ın başlıca teorilerinin tarihsel niteliği tarafından sağlanmaktadır. Ona göre, kapitalizmin feodal bir toplumdan doğmuş olması sadece bir *olgu* değil, kapitalizmin *mantığı*-nın gereğidir. Elbette ki toplumsal tabakalaşmanın nedenleri ve mekanizması hakkındaki aynı soru bu durumda da ortaya çıkmaktadır. Fakat Marx feodalizmin –kitlelerin boyun eğdirilmesi ve sömürüsünün zaten tamamlanmış olgular olduğu- bir icbar hükümlerliği⁸ olduğu şeklindeki burjuvazi görüşünü büyük oranda kabul etmiştir. Esas itibarıyla kapitalist toplumun koşullarını izah için tasarlanmış sınıf teorisi kendisinden önceki feodal toplumlara da teşmil edilmiştir, aynen kapitalizmin ekonomik teorisinin⁹ kavramsal araçlarının pek çoğu için de yapıldığı gibi. Dahası feodal toplumun bazı en netameli sorunları –sonuca bağlanmış bir durumda veriler biçiminde ve kapitalist modelin analizinde- yeniden ortaya çıkarılmak üzere bir kenara istiflenmiştir. 'Feodal sömürücü'nün yerine basitçe 'kapitalist sömürücü' konmuştur. Feodal efendilerin fiilen sanayicilere dönüştüğü durumlarda, tek başına bu bile sorunun kalanını bu suretle çözebilirdi. Tarihi deliller bu görüşe belirli bir destek sağlamaktadır: feodal efendilerin birçoğu, özellikle Almanya'da, gerçekten de fabrika kurup işletmişler, feodal rantları üzerinden finansal kaynak ve (her zaman olmasa da bazen kendi

---

la, özellikle kapitalizmin erken aşamalarında, "başlangıç birikimi"nin kayda değer bir yöntemi olmuştur. Dahası, özdeş olmasa bile ona akraba başka bir yöntem daha vardı. 17. ve 18. Yüzyıllar'da çoğu fabrika bir adamın kendi elleriyle diktiği bir barakadan ibaret olup, sadece iş yapacak basit ekipmana gerek duyuluyordu. Bu tür hallerde ihtiyaç duyulan tek şey, müstakbel kapitalistin eliyle çalışması artı ufak bir tasarruf fonuydu; bir de tabii, beyin gerekiyordu.

- 8 Marx'ın yanı sıra birçok sosyalist yazar da, güç unsurunun ve güç kullanacak fiziksel araçların kontrolünün açıklayıcı değerine karşı, bu 'eleştirmeden güven duyma' tavnı sergilemiştir. Örneğin Ferdinand Lassalle, toplar ve süngülerin ötesinde devlet otoritesinin açıklanması konusunda pek bir şey öneriyor değildir. Bu kadar çok insanın böylesi bir sosyolojinin zayıflığını görmemesi ve de 'silahların kontrolü güç üretir' demekten ziyade, 'güç silahların kontrolüne (ve insanların onları kullanmak istemesine) sebep olur' demek açıkça çok daha doğru iken, insanların bu olgu karşısındaki körlüğü benim için merak konusudur.
- 9 Bu Marx'ın öğretisinin K. Rodbertus'unkine benzerliklerinden birini teşkil etmektedir.

DİZİN

A

anarşizm 330, 331, 359, 362
anti-entellektüelizm 362
anti-Semitizm 263
artık değer 49—55, 61, 69, 72, 402
Artık Değer Teorileri 43
aşırı kapasite 73, 124, 127, 128, 217, 218
“aylak zengin” 215, 216

B

Babeuf, “Gracchus” 332
Bakunin, Mikail 330, 341, 351, 362
Bank of England 252
Barone, Enrico 196
Bauer, Otto 37, 71
Bebel, August 339, 343, 366, 369, 370, 371, 373, 374
Bentham, Jeremy 192, 237, 271, 288, 345
Bernstein, Eduard 34, 64, 368—370, 375
birikim teorisi 52, 73
Birinci Enternasyonal 331, 341, 371, 372
Birleşik Sosyalist Parti 359
Bismarck, Otto von 337, 363, 365
Blanc, Louis 332
Blanquist Parti 359

Bolşevik Devrimi 239, 248
Bolşevikler 191, 239, 352, 380—382
Burke, Edmund 305, 313, 316
bürokrasi 153, 158, 178, 208, 220, 229, 230, 243, 244, 247, 252, 300, 315, 316, 321, 323, 334, 337, 346, 349, 364—368, 375, 387, 393, 395, 406—408, 434, 439, 446

C

cadı avı 263, 264
Chartist hareketi 332, 337
Clément 63
çift kayıtlı muhasebe sistemi 145
Cournot-Marshall teorisi 121, 124, 429

D

demokratik devlet 258, 346
demokratik devlet/hükümet/yönetim 276, 292, 293, 308, 312, 315, 317, 426
demokratik oto-kontrol 316, 317
depresyon gömülemesi (stokçuluğu) 416
dinamik teori 125, 127
doğum oranı 136, 137
Dünya Sanayi İşçileri 356
durağan süreç 201
durgunlukçu teori 413, 418

E

eksik rekabet 23, 46, 50
 emek değer teorisi 45–51, 205, 332, 369
 emperyalizm 15, 72
 emperyalizm 75, 352
 emperyalizm teorisi 71, 72, 75
 endüstriyel demokrasi 322
 enflasyon 13–16, 21, 249, 250, 396, 411–413, 431, 434–437, 443–446
 Engels, Friedrich 26, 33, 35, 37, 51, 56, 61, 63, 71, 80, 335–340, 368
 etik emperyalizm 395

F

Fabiyenler 345–347, 356, 363, 364
 faşizm 14, 15, 424
 faydacılık 167, 271
 felsefi radikaller 271, 345
 fiyat katılığı 115–118
 Freud, Sigmund 144, 279

G

genel grev 362, 373
 girişimci 12, 13, 38, 54, 96, 110, 118, 125, 130, 146, 147, 153–157, 160, 179, 183, 185, 250–253, 407, 409, 434
 Gladstone, William 148, 297–299, 303
 Gosplan 207, 310, 324
 Guesde, J. 359, 360, 372, 374

H

halkın iradesi 258, 263, 265, 269–277, 285, 286, 294, 300
 halkın yönetimi 257, 266–269, 279
 Hilferding, Rudolf 64, 71, 78
 Hristiyan sosyalizmi 332

İ-J

İkinci Dünya Savaşı 13, 374, 397, 398, 442

İkinci Enternasyonal 358, 371, 372, 375, 378–380

inşaat sektörü 247

iş çevrimleri 60–63, 113

İşçi Partisi (İngiltere) 357, 359, 374, 375, 388, 398, 399

İsveç 99, 260, 348, 360, 385

Juglar, Clement 63

K

kabine sistemi 400

kaçınılmaz yıkım (katastrofi) teorisi 64

kamulaştırma 93, 98, 219, 228, 230, 242, 244, 247, 249, 250, 251, 252, 321, 352, 385, 396, 399–401, 425, 432, 433, 439

Kapital, Das (Marx) 26, 32, 37, 38, 45, 49, 51–62, 81

karteller 354, 355, 429

katı fiyatlar 114, 127

Kautsky, Karl 71, 80, 208, 322, 369, 375

kaynak dağılımı 201

kaynak tahsisi 200, 204, 217

Keynesçilik 445

klasik demokrasi doktrini 279, 283, 294, 312, 317

klasik iktisatçılar 38, 97

Komünist Enternasyonal 380, 381, 382, 383

Komünist Manifesto (Marx) 30, 32, 36, 37, 61, 78, 132, 228, 250, 258, 339, 340, 393

konjonktür dalgaları 12, 60

L

Lafargue, Paul 359

Lassalle, Ferdinand 39, 50, 252, 337, 338, 343

Le Bon, Gustave 279

Lenin, Vladimir İlyiç 191, 250, 260, 261, 352, 353, 357, 372, 375, 380–382, 394, 402, 438

Leon, Daniel de 356
 Leveller hareketi 332
 Lévy-Bruhl, Lucien 143
 Liebknecht, Wilhelm 249, 343, 380
 Locke, John 270
 Luxemburg, Rosa 72, 249, 368, 380

M

MacDonald, Ramsay 375, 377, 387—391
 Manchesterizm 364
 marjinal maliyet 100, 128, 199
 Marshall, Alfred 71, 99—101, 121, 124, 125, 134, 429, 434, 435
 Marx, Karl 16, 25—81, 88, 98, 104, 130, 131, 134, 143, 149, 157, 162, 173, 185, 191, 193, 202, 207, 224, 227, 228, 240, 258, 259, 327, 329, 331—343, 346—348, 351, 352, 356, 359, 363, 368—370, 374, 385, 387, 396, 441, 447
 Menşevikler 352
 Millerand, Alexandre 360
 Mill, John Stuart 28, 45, 77, 86, 97, 125, 231, 271, 345, 416
 Mises, Ludwig von 16, 195
 monarşi 158, 229, 263, 268, 269, 289, 292, 349, 350, 364, 366, 368
 More, Thomas 329, 330

O

oligopol 56, 101—103, 106, 217, 219
 ortodoks sosyalizm 331, 342, 362, 388, 394, 397, 398
 otoriter disiplin 234—240
 Owen, Robert 330, 356

P-Q-R

parlamento 65, 74, 190, 202, 270, 274, 280, 292—309, 312—317, 322, 361, 365, 371, 391, 398, 399, 432, 437
 Peel, Robert 122, 298—301, 389, 390
 Quesnay, François 44

rekabetçi liderlik 15, 306, 318—321, 424
 revizyonizm 363, 369
 Ricardo, David 44—50, 53, 58, 59, 62, 97, 125, 390
 Rodbertus 39, 45, 47, 61

S

Schmoller, Gustav 36, 65, 66, 79
 seçmenler 203, 245, 274, 277, 283, 291, 292, 294, 297, 304—309, 316, 317, 400
 sendikacılık 358, 361
 sendika hareketi 338
 serbest ticaret 69, 70, 125, 252, 319, 340, 345, 388, 432
 sermaye teorisi 48
 Sismondi, Jean-Charles-Leonard 45, 61
 siyasi karar alma 291, 322
 siyasi yöntem 15, 265, 271, 294, 314, 342, 400
 sınıf mücadelesi 36—38, 42, 76, 346, 347, 369, 370
 sınıf savaşı 56, 70, 176, 240, 338, 355—357, 364, 375
 Smith, Adam 17, 76, 97, 100, 122, 219, 390, 416
 sömürü teorisi 48—53, 60, 369
 Sorel, Georges 362, 363
 Sosyalist Ticaret ve Emek İttifakı 357
 sosyalist toplum 79, 189—191, 197—202, 210, 213—215, 219—221, 228—232, 235, 236, 239, 321, 332, 358, 427, 433, 437, 438
 sosyal sınıflar teorisi 42, 391
 Sozialistengesetz 366
 Stalin, Josef 260, 352, 383, 384, 394, 397, 419, 422
 Sternberg, Fritz 72
 St. Simon, Henri de 202, 331

T

tam rekabet 19, 23, 45, 46, 49–53, 99–103, 107, 109, 113, 114, 118, 121, 125–129, 200, 205, 206, 212, 217, 429
 tarihin ekonomik yorumu 32–36, 41, 42, 369
 tekелci rekabet 101
 tekелci uygulamalar 109, 121, 124
 teknolojik ilerleme 115, 116, 119, 132, 138, 139, 154
 ticaret döngüleri 218
 ticaret kısıtlamaları 113
 toplam çıktı 58, 85, 86, 87, 103, 111–117, 121, 127, 128, 129, 130, 131, 135, 136, 141, 246
 Troçki, Leon 229, 231, 252, 350, 352, 353, 370, 381, 382, 383, 384

U

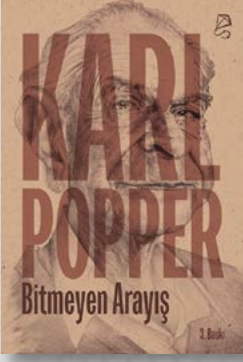
Ücretlerin Tunç Kanunu 50
 ütopyacı sosyalizm 78, 331, 332, 346
 Ütopya (More) 329, 330

V-W

vergilendirme 182, 186, 191, 215, 221, 395, 399–402, 410, 414, 418, 433, 435, 436, 440
 Viyana Enternasyonal 379
 Voltaire 171, 266
 Weber, Max 33, 52
 Weimar Cumhuriyeti 296, 313, 392, 400
 Wicksell, Knut 99–101, 134
 Wilkes, John 172, 173

Y

yaratıcı yıkım 12, 13, 18, 21, 103–106, 109, 112, 113, 117, 118, 123, 126, 127, 217
 yedek sanayi ordusu teorisi 58, 59
 Yeni Eylem Politikaları 87, 393, 402, 409, 440
 yoğunlaşma teorisi 55

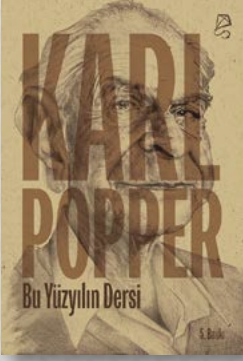
BİTMİYEN ARAYIŞ

Entelektüel Bir Otobiyografi

Karl R. Popper

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

3. Baskı, Haziran 2020, 13x19 cm, 357 sayfa

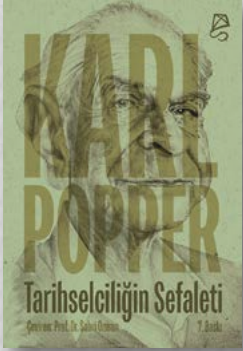
BU YÜZYILIN DERSİ

Özgürlük ve Demokratik Devlet Üzerine İki Konuşmayla Birlikte

Karl R. Popper

Çeviren: Ceyhan Aksoy

5. Baskı, Haziran 2020, 13x19 cm, 140 sayfa

TARİHSELÇİLİĞİN SEFALETİ

Karl R. Popper

Çeviren: Prof. Dr. Sabri Orman

7. Baskı, Temmuz 2021, 13x19 cm, 194 sayfa

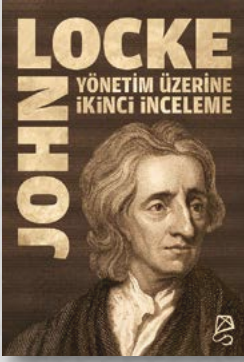

İNSAN ANLIĞI ÜZERİNE BİR DENEME

John Locke

Çeviren: Vehbi Hacıkadiroğlu

10. Baskı, Haziran 2020, 13x19 cm, 542 sayfa

YÖNETİM ÜZERİNE İKİNCİ İNCELEME

Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme

John Locke

Çeviren: Doç. Dr. Fahri Bakırcı

6. Baskı, Mart 2021, 13x19 cm, 249 sayfa

KAPİTALİZM VE ÖZGÜRLÜK

Milton Friedman

Çevirenler: Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu

6. Baskı, Mart 2021, 13x19 cm, 749 sayfa

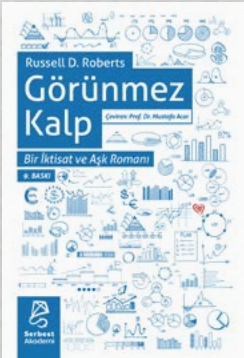
TERCİH ÖZGÜRLÜĞÜ

Kişisel Bir İzah

Milton Friedman ve Rose Friedman

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

1. Baskı, Mart 2021, 13x19 cm, 506 sayfa,

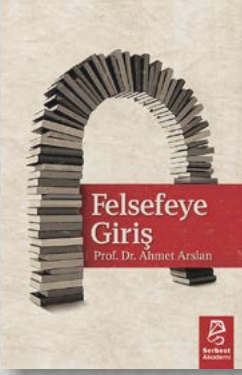
GÖRÜNMEZ KALP

Bir İktisadiyat Romanı

Russell D. Roberts

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

9. Baskı, Ekim 2021, 13x19 cm, 300 sayfa

FELSEFEYE GİRİŞ

Ahmet Arslan

32. Baskı, Nisan 2022, 15x23 cm, 365 sayfa

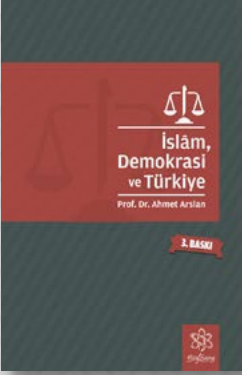

BİR ÖMÜR DÜŞÜNMEK

Ahmet Arslan'la Nehir Söyleşi

Söyleşi: Devrim Özkan ve Buğra Kalkan

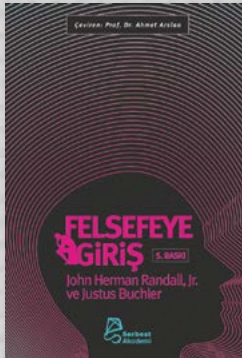
5. Baskı, Eylül 2021, 15x23 cm, 428 sayfa

İSLÂM, DEMOKRASİ VE TÜRKİYE

Ahmet Arslan

5. Baskı, Nisan 2022, 15x23 cm, 405 sayfa

FELSEFEYE GİRİŞ

Justus Buchler ve John Herman Randall, Jr.

Çeviren: Prof. Dr. Ahmet Arslan

5. Baskı, Ekim 2021, 13x19 cm, 455 sayfa

POLİTİKA BİLİMİNE GİRİŞ

Münci Kapani

60. Baskı, Ekim 2021, 13x19 cm, 253 sayfa

İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI BOYUTLARI

Münci Kapani

4. Baskı, Mayıs 2015, 13,5x19,5 cm, 197 sayfa

EVRENSEL İNSAN HAKLARI

Kuram ve Uygulamada

Jack Donnelly

Çeviren: Prof. Dr. Levent Korkut

SİYASİ DÜŞÜNCE TARİHİ

Filozoflar ve Fikirleri

Donald G. Tannenbaum

Çeviren: Doç. Dr. Özgüç Orhan

13. Baskı, Ekim 2021, 16x24 cm, 394 sayfa

SİYASET PSİKOLOJİSİNE GİRİŞ

**Martha L. Cottam, Elena Mastors,
Thomas Preston ve Beth Dietz**

Çeviren: Mesut Şenol

2. Baskı, Temmuz 2021, 16x24 cm, 633 sayfa

KAMU İŞLETMECİLİĞİ VE YÖNETİMİ

Bir Giriş

Owen E. Hughes

Çevirenler: Dr. Buğra Kalkan,
Prof. Dr. Bahadır Akın, Şeyma Akın

1. Baskı, Mart 2014, 13,5x19,5 cm, 623 sayfa

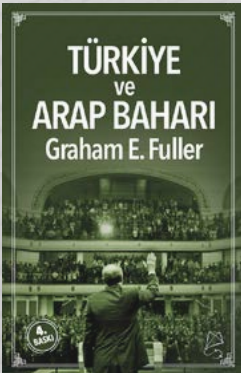
YENİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ

*Müslüman Dünyada Kilit Bir Aktör Olarak
Türkiye*

Graham E. Fuller

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

14. Baskı, Temmuz 2021, 13x19 cm, 347 sayfa

TÜRKİYE VE ARAP BAHARI

Orta Doğu'da Liderlik

Graham E. Fuller

Çeviren: Prof. Dr. Mustafa Acar

4. Baskı, Mayıs 2019, 15x23 cm, 480 sayfa

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse

Çeviren: Prof. Dr. Haluk Özdemir

3. Baskı, Ekim 2021, 19x23 cm, 660 sayfa

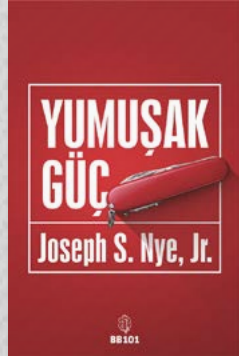
ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

İlkeler ve Meseleler

A. LeRoy Bennett ve James K. Oliver

Çeviren: Prof. Dr. Nasuh Uslu

2. Baskı, Temmuz 2021, 15x23 cm, 609 sayfa

YUMUŞAK GÜÇ

Dünya Siyasetinde Başarının Araçları

Joseph S. Nye, Jr.

Çeviren: Rayhan İnan-Aydın

3. Baskı, Haziran 2020, 13x19 cm, 231 sayfa

TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1774'ten Günümüze

William Hale

Çeviren: Prof. Dr. Nasuh Uslu

2. Baskı, Ekim 2021, 16x24 cm, 324 sayfa